

Türkçe Mesnevî Şerhlerine Umumî Bir Bakış

Ziya AVŞAR*

Betül ZEYBEK**

Özet

Mevlâna'nın Mesnevî'si İslam medeniyeti dairesindeki ilmî ve irfanî birikimimizi, insan inşa etmek için kullanan en hacimli metinlerden biridir. Mesnevî zahirde ve batında ne söylerse söylesin temelde hırs ve arzularına galebe çalan bir insanı inşa etmenin derdindedir. Mevlâna bu insanın ihtiyaçlarını ekmek ve su olarak değil, ilim ve irfan olarak görür. Ona göre merhamet edilmesi gereken asıl insan, mide açlığı çeken değil mana açlığı çekendir. Mana söz konusu olduğunda kul ile tanrı ilişkisi devreye girer. Bu ilişkinin ise bin bir türlü ilim ve marifet derecesiyle kavranan bir süreci vardır. Mevlâna, Mesnevî'de bu incelikleri irfanî dilin doğası gereği sembol ve mecazlarla anlatmak zorunda kaldığı için Mesnevî, görünüşte bir hikâyeler silsilesi gibi görünse de derununda kendisine bahşedilen sırlar, hikmetler ve marifetler gizleyen bir eserdir. İşte bu noktada Mesnevî'nin neleri açık neleri gizli söylediğini kavratmak için şerhlere ihtiyaç duyulur. Anadolu'da asırlar içinde Mesnevî çapında ikinci bir tasavvufî metin üretmediğimiz için Mesnevî, bir tasavvuf klasiği olarak şarihlerin ilgi odağı olmuş ve yazıldığı günden zamanımıza değin bu büyük esere farklı yöntem ve yaklaşımlarla onlarca şerh yazılmıştır.

Bu makalede Mesnevî'nin sadece Türkçe şerhleri bahis konusu edilmiştir. Bu şerhler manzum ve mensur olmak üzere iki kısma ayrılmış, mensur şerhler de niteliklerinden dolayı tam şerhler, çift ve tek cilt şerhleri, yarım şerhler, seçki şerhleri, ilk 18 beyit şerhleri, Cezîre-yi Mesnevî şerhleri ve cumhuriyet döneminde Mesnevî şerhleri olarak tasnif edilmiştir. Makalede, bu şerhlerin tarihî süreç içerisinde nasıl bir değer ve yere sahip oldukları tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Mevlâna, Mesnevî, şarih, şerh

* Prof. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, ziyaavsar@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5043-9973

** Yüksek lisans öğrencisi, betulz7887@gmail.com, ORCID: 0009-0009-0859-6172

A General Overview of Mathnawi Commentaries in Turkish

Abstract

Mevlana's Mathnawi is one of the most voluminous texts that uses our scientific and lore accumulation in the department of Islamic civilization to build a human. No matter what Mathnawi says on the surface and inside, he is basically concerned with building a person who conquers his ambitions and desires. Mevlana sees the needs of this person not as bread and water, but as knowledge and wisdom. According to him, the real person who needs to be merciful is not the one who suffers from stomach hunger, but the one who suffers from meaning hunger. When it comes to meaning, the relationship between the servant and god comes into play. On the other hand, this relationship has a process that is understood with a thousand and one kinds of knowledge and ingenuity. Since Mevlana's Mathnawi has to explain these subtleties with symbols and metaphors due to the nature of the lore language, Mathnawi is a work that hides the secrets, wisdom and ingenuity which bestowed on her deep down, even though it looks like a series of stories. At this point, scholias are needed to understand what Mathnawi is saying openly and secretly. Since we could not produce a second Mathnawi-wide sufi text in Anatolia for centuries, it has become the focus of attention of sharihs as a Mathnawi sufi classic, and dozens of scholias have been written on this great work with different methods and approaches from the day it was written to our time.

In this article, only the Turkish scholias of Mathnawi have been mentioned as the subject of discussion. These scholias were divided into two parts as verse and prose, and the prose scholias were classified as full scholias, double and single volume scholias, half scholias, selection scholias, first 18 couplet scholias. It has been classified as Jazira-yi Mathnawi scholias and Mathnawi scholias during the republic period. In the article, it has been tried to determine what kind of value and place these scholias have in the historical process.

Keywords: Rumi, Mathnawi, commentator, commentary.

Giriş

Mesnevî'nin anlaşılma macerası, eserin yazımı bittikten sonra başlar. Mevlâna'nın sağlığında dervişlerin Mesnevî'de manasını müşkül gördükleri bazı beyitlerin anlamını ona sordukları bilgimiz dâhilindedir. Fîhi Mâfih'in 52. Bölüm'ünde bir derviş Mevlâna'ya

Ey birâder tû hemân endîşeî
Mâ bakî tû üstühân u rişei”

(Ey kardeş sen düşünceden ibaretsin. Senden geriye kalan sadece kemik ve kıldır)

beytinin anlamını sorar. Mevlâna bu beytin anlamını oldukça geniş bir şekilde açıklar. İşte bu beytin anlamına dair Fîhi Mâfih’te yer alan açıklama, Mesnevî’nin ilk şarihinin Mevlâna olduğunu gösteriyor. Bu demektir ki Mesnevî’nin tercüme ve şerh macerası daha yazıldığı andan itibaren başlamıştır. Mevlevîlik Mevlâna’dan sonra Sultan Veled döneminde örgütlenir ve Ulu Arif Çelebi döneminde Konya dışında Mevlevîhâneler açılmaya başlar. Muhtemelen Mesnevî’nin ilk şerhleri bu Mevlevîhânelerde yapılmaya başlamıştır. Mevlevîhânelere atanan şeyhler, gelenleri irşat için Mesnevî’den beyitler seçerek amaca uygun olarak şerh ediyorlardı.

Tarihî bilgimize göre Mesnevî alıntılarının edebî metinlerde yer alması, ilk defa kendisi de bir Mevlevî şeyhi olan Gülşehrî’nin (ö.1335) Feleknâme ve Mantukü’t-Tayr adlı eserlerinde görülür. Gülşehrî bu eserlerde Mesnevî’den beş hikâyeyi tercüme edip kısmen de olsa şerhini yapar. Gülşehrî’den sonra İbrahim Tennurî (ö.1482) Gülzâr-ı Manevî adlı eserinde Mesnevî’nin ilk 18 beytini, eserinin “ney ve çeng” bölümüne uyarlayarak tercüme eder. Mesnevî’nin edebî eserler içerisinde bazı hikâyeleriyle yer aldığı bu dönemden sonra eserlerinde Mesnevî’den seçtiği hikâye ve beyitleri işleyen ilk edebî şarihler ortaya çıkar.

Bunlardan İbrahim Beg, Dîvân’ındaki yedi manzume içinde Mesnevî’den seçtiği 12 hikâyenin tercüme-şerhini yapar. Ardından Mu’înüddîn b. Mustafâ’nın Mesnevî-yi Murâdiyye’si müstakil bir eserde Mesnevî’nin ilk cildinin manzum şerhi olmak bakımından ayrı bir yerde durur. Aydınî Ömer Ruşenî (ö.1487) Çobannâme adlı mesnevisinde, Mesnevî’deki Çoban ile Mûsâ hikâyesini müstakil olarak işleyen bir eser verir. Yine aynı zat Neynâme’sinde Mesnevî’nin ilk 18 beytini esas alarak ney ve insan-ı kâmil ilişkisi üzerinden yürüyen bir edebî metin üretir.

Mesnevî merkezli edebî şerhler dönemini, müstakil Mesnevî şerhlerinin üretildiği yeni bir dönem izler. Mesnevî’nin yazıldığı tarihten Şem’î’nin Türkçe tam şerhini yazdığı tarihe kadar geçen geçen yaklaşık iki buçuk asırlık dönem, bir hazırlık ve olgunlaşma devresi olarak nitelenebilir. Bu devrenin ardından Mesnevî’nin tam ve mükemmel şerhleri boy gösterir ve 16. Asır, Mesnevî’nin şerh klasiklerinin oluştuğu bir asır olarak temayüz eder. Bu bapta güzel olan şey şudur: Mesnevî’nin anlaşılma ve yorumlanma ihtiyacı, Mevlâna’nın yukarıda andığımız şerhinden günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiş ve devam edecek gibi görünüyor.

Mesnevî'nin Türkçe tam şerhlerinin yazılmasını tetikleyen bir eser olarak Sürûrî'nin Farsça Şerh-i Mesnevî'sine özel bir yer açmak lazımdır. Sürûrî, Mesnevî'yi Farsça ile şerh etmiş olsa da Mesnevî'nin tam şerhini Anadolu'da kaleme alan ilk şarihtir. Sürûrî'nin bu şerhi; başta Şemî, Cân-ı Âlem, Ankaravî ve diğer şarihler tarafından incelenmiş, takip edilmiş ve model alınmış bir eserdir. (Demirel, 2007; Cengiz, 2021)

1. Şiiri Şiirle Açmak: Manzum Mesnevî Şerhleri

1.1. İbrahim Beg (XIV. yy) Mesnevî Şerhi

İbrahim Beg (XIV. yy)'in şerhi, Dîvân'ı içerisinde yer almaktadır. Mütercim şair, Dîvân'ındaki manzumelerin yedisinde, Mesnevî'den aldığı 12 hikâyenin manzum tercüme-şerhlerini yapar. Şair yöntem olarak manzumede işlediği konu vesilesiyle sözü, o konu ile örtüşen Mesnevî hikâyesine getirir ve ilgili hikâyenin muhtevasına okuyucuyu hazırlamak için beş on beyitlik bir girizgâh yapar. Bu girizgâhın ardından hikâyeyi tercüme edip ondan çıkarılması gereken hissenin ne olduğuna dair, o kıssanın şerhine geçer. Misal olarak şair, ilk hikâye için sekiz beyitlik girizgâhtan sonra 72 beyitte hikâyeyi tercüme edip 71 beyitte de şerhini yapar. İbrâhîm Beg'in Dîvân içi şerhi, mevcut bilgimize göre Türkçe ile yapılmış en eski Mesnevî şerhlerinden biridir. Şair, hikâye başlıklarının yer aldığı kısımlarda farklı vezinler kullanmış olsa da hikâyeleri şerh ederken Mesnevî veznini tercih eder (Güler, 1995; Duman, 1996; Köksal, 2006; Özdemir, 2016).

1.2. Mu'inüddîn b. Mustafâ (ö. XV. yy) Mesnevî-yi Murâdiyye

Mu'inüddîn b. Mustafa (ö. XV. yy) tarafından 1436 yılında yazılan Mesnevî-yi Murâdiyye Mesnevî'nin birinci cildinin manzum tercüme-şerhidir. Mütercim şairin iki ciltlik tercüme şerh nitelikli eseri 14.404 beyit hacminde. Şarih, ledünnî ilimler içeren Mesnevî'nin zahiren hikâye ve masaldan ibaret görüldüğünü fakat bâtinen muhataplarını hidâyete erdiren bir eser olduğunu söyler. Sebeb-i telif bölümünde eseri Türkçe ile yazdığını özellikle vurgulayarak Mesnevî'nin sırlarını açacağını söyleyen şarih, beyitlerin şerhinde sayı bakımından serbest bir tavır içinde görülür. Bazı Mesnevî beyitlerini yirmi beyitle şerh ederken bazılarını bir beyitle şerh eder. Eserin tercüme ve şerh kısımlarında Mesnevî vezni kullanılırken, konu sonundaki gazellerde farklı vezinler tercih edilir. Mu'inüddîn b. Mustafa, Türkçe şerhler içinde Mesnevî'nin iç ve dış anlamlar içeren iki yönlü bir anlatı olduğuna dikkat eden ilk şarihlerden biridir (Yavuz, 2007; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

1.3. Dede Ömer Rûşenî (ö. 1486-87) Çobannâme ve Neynâme

Dede Ömer Rûşenî (ö. 1486-87) Çobannâme’de Mesnevî’deki Mûsâ ile Çoban hikâyesini alarak 36 başlık altında 530 beyitle şerh eder. Eser 1475 yılında tamamlanmıştır. Şarih, Mesnevî’deki çoban kıssasını Mesnevî beyitlerine bağlı kalmadan serbest bir tarzda çevirerek şerh eder. Eserde çobanın âlem-i nâsut idraki, âlem-i lâhuta evrilerek gayeye ulaşılır. Rûşenî, bazı dostlarının kendisinden çoban hikâyesini Türkçeye çevirerek Anadolu Türklerine hediye etmesini istemeleri üzerine kaleme aldığını belirtir. Eserde aşkın akla, hâlin kâle ve hikmetin ilme üstünlüğü vurgulanır (Vural, 2004; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

Rûşenî, Neynâme’de ise Mesnevî’nin ilk 18 beytini, 24 başlık altında 1082 beyitle manzum tercüme-şerhini yapar. Şarih, mukaddime niteliğindeki Farsça başlıkta neyin nitelikleri ve onun insan-ı kâmile teşbih edilmesinin incelikleri üzerinde duracağını belirtir. Neynâme’nin şimdilik Mesnevî’nin ilk 18 beytinin Türkçedeki ilk çeviri şerhi olduğunu söyleyebiliriz. Şerhte temel izlek, ney ile insan-ı kâmil ilişkisidir. Şarih bu ilişkiyi İbn Arabî’nin Füsûs’undan aldığı telvin-temkin kavramlarının rehberliğinde inceler. Şu hâlde Türkçede Mesnevî’yi İbn Arabî’nin görüşleri ile şerh etme geleneğini başlatanlardan birinin de Rûşenî olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu yöntemi Farsça tam şerhinde ilk ele alan isim Sürûrî’dir (Özdemir, 2016; Şenarslan, 2020).

1.4. Cevrî (ö.1654) Hall-i Tahkikât

Cevrî (ö.1654), Hall-i Tahkikât’da Mesnevî’nin ilk 18 beytinin üzerine Mesnevî’den seçtiği kırk beyti ekleyerek her beyti beş beyitle şerh eder. Şarih seçtiği 58 Farsça beyti toplamda 415 beyitle şerh etmiştir. Eserin telif tarihi 1647’dir. Cevrî eserin sonunda eşsiz olarak nitelediği şerhinin kısa ve öz olarak hazırlanmasının önemine dikkat çeker. Ona göre Mesnevî şerhlerindeki uzun açıklamalar, okuyanların akıllarını karıştırdığı için şerhini bu durumdan kaçınmak gayesiyle kısa yazmıştır. Şarih beş kez istinsah ettiği Mesnevî ile münasebetini bir müstensih olarak sürdürmek istememiş, o mana denizinden çıkardığı anlam incilerinin şerhini yapmıştır. Şarih’in şerh birikiminde, Ankaravî’nin Mesnevî sohbetlerine devam etmesinin büyük payı vardır (Ayan, 1981; Gümüş, 2007; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

1.5. Adnî Receb Dede (ö.1689) Nahl-i Tecellî

Adnî Receb Dede (ö.1689)’nin Nahl-i Tecellî’si, Mesnevî’den seçilen beyitlerin beşer beyitle nazmen şerh edildiği bir eserdir. Şarih seçkiyi yaparken

içinde sadece aşk kelimesinin geçtiği beyitleri almıştır. Şarihin bu seçkiden maksadı, aşk hakkındaki fikirlerini Mesnevî aracılığıyla dile getirmektir. Adnî Dede ilk beş beyitte, alıntı yaptığı beytin içeriğine uygun şerh ve tercüme yaptıktan sonra altına ilgili Mesnevî beytini ekler. Şarih, aşk ile ilgili fikirlerini işlerken aşk ile akıl ve âşık ile zahit zıtlıklarına dikkat çeker. Ona göre Mesnevî'deki aşktan murat, İlahî aşk olduğundan alıntı yaptığı beyitleri bu doğrultuda şerh eder. Eserde Mesnevî ciltlerinden seçilen 339 beytin şerhi yer alır. Adnî'nin şerhi, Mesnevî şerhleri içerisinde tematik ilk şerh olmasıyla dikkat çeker (Göre, 2004; Göre, 2009; Topal, 2006; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2. Mensur Mesnevî Şerhleri

2.1. Mana Denizinde Kıyıya Ulaşmak: Tam Şerhler

2.1.1 Türkçe İlk Öncü Şerh: Şem'î (ö.1602/1603)'nin Şerh-i Mesnevî'si

Şem'î'yi Mesnevî'nin bütün ciltleriyle Türkçe şerh eden ilk büyük şarih olarak nitelemek yanıltıcı olmaz. Şem'î şerhinin değeri, kendisinden önce Türkçe ile örneği bulunmayan tam şerh vadisinde yol alan ilk eser olmasıdır. Zira Şem'î'nin önünde örnek olarak sadece Sürûrî'nin Farsça şerhi bulunmaktadır. Şem'î'nin Mesnevî şerhine teşebbüs etmesinin arkasında, daha önce Pendnâme, Mahzenü'l-Esrâr, Bahâristân ve Gülistân gibi eserlere şerh yazma deneyimleri yatmaktadır. Birbirinden farklı ancak istikametleri aynı olan bu eserleri şerh etmek, Şem'î'ye belli bir şerh tecrübesi ve metin çözümleme melekesi kazandırmıştır. Bu itibarla Şem'î, Türkçede ilk defa hacimli bir şerh külliyyatı ortaya koyarken o külliyyatın ağırlığının altından kalkacak yöntem ve deneyime sahip bir şarih kimliğinde görülür.

Şarihin birinci cildin mukaddimesinde belirttiğine göre bir gün bomboş otururken aklına birden Mesnevî'yi şerh etme fikrinin gelmesi beyhude değildir. Şerhe sebep olarak III. Murad'ın silahtarı Hasan Ağa'nın ismini zikretmesinden anlaşıldığına göre şarih, muhtemelen bu ve buna benzer şahsiyetlerin Mesnevî'yi Türkçe olarak şerh etme telkinine maruz kalmış olmalıdır. Öyle anlaşıyor ki Şem'î, Türkçe tam bir şerh kaleme alma meselesini bir müddet gönül ve zihninde taşıdıktan sonra Mesnevî'yi hangi yönlerden şerh edeceğine dair bir karara varmış görünmektedir. İlk cildin dibâcesinde belirttiğine göre Şem'î, Mesnevî'de üç şerh boyutu görmektedir. Birincisi Mesnevî'nin şariat hükümleriyle çelişmeyen ehl-i sünnet kaidelerine bağlı olan bir eser olması, ikincisi tarikat ve tasavvufun sırlarını bünyesinde barındıran ve okuyucusuna bu sırları açmaya müheyya bir metin

olması, üçüncüsü ise taşıdığı marifet ve hakikat nurlarını, manasının peşine düşen tecessüs sahibi gönüllere yansıtmıştır.

Görüldüğü üzere Şem’î, Mesnevî’yi Türkistan’dan Yesevîlik yoluyla gelerek Anadolu’da Bektaşîlik ve diğer tarikatlarda ilkeleşen dört kapı usulüne göre şerh etmeyi amaçlamıştır. Şeriat, Mesnevî’nin ehl-i sünnet çizgisindeki bilgi ve kurallarla uyumlu bir şekilde yorumlamasını, tarikat bu şeriat anlayışından kalkılan bir seyr ü sülûk ile Hakk’a yürünmesini, hakikat ise marifetle beraber bu yolda yorumcu salike gelen feyizlerin bütününe ifade etmektedir. Şem’î’nin bu yöneme ek olarak okuyucuya Mesnevî’deki tasavvufî örüntünün daha iyi anlaşılabilmesi için, hazerât-ı hamsenin bilinmesini şart koşması ilgi çekici bir yaklaşımdır. Onun bu beyanından anlaşılıyor ki Mevlâna’nın Mesnevî’sini İbn Arabî’nin görüşleri üzerinden şerh etmeye çalışan ilk bilinçli kalem Şem’î’dir. Çünkü varlığı hazerât-ı hamse yani varlığın beş kategorisi üzerinden izah etme fikri İbn Arabî’nin sistemleştirdiği bir tasavvuf nazariyesidir (Dağlar, 2009; Koçoğlu, 2009; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.1.2. Yarisı Telef Olmuş Bir Hazîne: Cân-ı Âlem (ö. 17. yy)’in Hazînetü’l-Ebrâr’ı

Döneminde Cân-ı Âlem lakabıyla meşhur olan Pîr Mehmed Efendi, Sürûrî şerhinin Farsça olarak kaleme alınmış olmasından dolayı kendisinden Türkçe bir şerh istendiği için bu şerhi yazmış olmalıdır. Pîr Mehmed Efendi’nin Mesnevî’nin altı cildine de şerh yazdığı bilgisini, Ankaravî Şerhi’nde Hazînetü’l-Ebrâr ciltlerine yapılan atıflardan çıkartıyoruz. Ancak elimizde Hazînetü’l-Ebrâr’ın eksik bir ilk cilt nüshası ile üç ve dördüncü ciltlerin tam metinleri vardır. İki, beş ve altıncı ciltler elimizde yoktur. Baş tarafı bulunmayan birinci cilt, Mesnevî’nin 1646. beytinin şerhinden başladığı için şarihin ilk cilt mukaddimesinde bu şerhi niye yazdığını dair bir bilgiden yoksunuz. Üçüncü cildin Farsça mukaddimesinde, ikinci cildin ardından üçüncü cildi yazmaya başladığını belirten bir kayıt vardır. Şarihin dördüncü cilt mukaddimesinde Mesnevî’yi tercüme edip şerhini yapmanın kendisine yeni bir hayat ve ruh verdiğini söylemesinden hareketle eseri, muhataplardan ziyade kendi ruhsal gelişimini gözetmesi ve hayatını anlamlandırması üzerinden okumak gerekir. Öyle anlaşılıyor ki şarih, şerh ettiği metinden aldığı kişisel lezzetleri ihsas etmek için kalem oynatmıştır. Ancak Cân-ı Âlem’in bu zevk ve şevk hâlini dile getirmekten muradı, Mesnevî’nin mana güzelliklerini hem kendisinin hem de okurlarının görmesidir. Şarihe göre Mesnevî sanki gönül ve canların o manalardan yararlanıp taze can bulması ve manevî lezzetlerin özge sefasını sürmesi için yazılmıştır. Bu izahtan anlaşılır ki Cân-ı

Âlem, kendisinden önce yazılan ilk Türkçe tam şerh olan Şem’î şerhini görmemiş sadece Sürurî’nin Farsça şerhini gözden geçirmiştir. Şarih, Sürûrî şerhinde bazı manaları tenkit ederken bazılarını da katılır ancak kendi şerhini Sürûrî şerhinden farklı bir gayeyle kaleme almış olduğunu da özellikle vurgular.

Pîr Mehmed Efendi’nin ifadelerinden hareketle eserin yazılış gayesini, tercüme ve şerh esnasında Mevlâna ve Mesnevî’nin ruhaniyetinden gelen manevî hâllere muhatap olarak o manalar denizinde kulaç atmak olarak açıklayabiliriz. Bu itibarla Pîr Mehmed Efendi’nin şerhi, belli bir yönteme dayanmaktan çok, şahsî keşif ve sırlara ilişkin bir açıklama usulü takip eder. Bu açıdan bakınca şarihin bazı beyitlerin anlamında çok renkli ve lezzetli izahlar yaparken bazılarının anlamında da kalem atının sürçme nedeni daha açık bir şekilde görülür. Ne var ki Cân-ı Âlem şerhinin bütün ciltleriyle elimizde bulunmaması, onun şerh yöntemi hakkında bütüne şamil bir hükme varmamızı güçleştirmektedir (Uçar, 2022; Güngör, 2019; Özdemir, 2016; Demirel, 2007; Güleç, 2003).

2.1.3. Klasik Türkçe Şerhlerin Zirvesi: Ankaravî (ö. 1631/32) Şerhi

Mesnevî şerhleri içerisinde en tanınmış şerh külliyyatı, şarihine “hazret-i şarih” lakabı kazandıran Mecmu’atü’l-Letâyif ve Matmûratü’l-Ma’ârif adlı Ankaravî şerhidir. Ankaravî şerhini diğerlerinden ayıran ilk özellik, kademeli bir şerh silsilesi ile kaleme alınmasıdır. Ankaravî başlangıçta Mesnevî’nin manalarına ilişkin yorum ve çıkarımlarını kendi dost halkasına anlatırken bu sohbetlerden zevk alan yakın çevresi ondan bir Mesnevî şerhi yazmasını ve bu mümkün olmazsa en azından ilk on sekiz beytin şerhini yapmasını rica eder. Ankaravî o esnada Minhâcü’l-Fukarâ adlı bir tarikatnâme yazmakla meşguldür. Dostlarına elindeki eseri bitirdikten sonra ilk on sekiz beyti şerh etme sözü verir. Gerçekten de Minhâcü’l-Fukarâ’yı bitirdikten sonra 1619 yılında Fâtihü’l-Ebyât adını verdiği Mesnevî’nin ilk on sekiz beytinin şerhini kaleme alır. Aynı zamanda Mesnevî dibâcesini Sımatu’l-Mûkinin adıyla Arapça olarak şerh eder ve ilaveten Mesnevî’deki ayet, hadis ve Arapça beyitleri Câmiu’l-Âyât adıyla bir araya getirir. Bu eserlerde Mesnevî’nin ve onun kadar önemli olan dibâcesinin şerhi ile meşgul olan Ankaravî, bu eserlerin ardından kaleme aldığı şerhi, hangi çizgide ilerleteceğine ve bağlamı ne yönde genişleteceğine dair bir deneyim kazanır. Ankaravî bu tecrübelerden sonra asıl şerhe geçer. Bu geçişte de yine kademeli bir yöntem söz konusudur. Şerhin ilk yazımında Mesnevî beyitlerini yazmayıp yerlerine bir mim koyarak sadece o beyitlerin açıklamalarını yazar. Bu aşamada sadece izahının zor olduğunu düşündüğü bazı beyitleri metne alır.

Bu minval üzere ilerleyen ilk şerhin yazımı tamamlandıktan sonra bazı dervişlerin ve özellikle fedakâr bir kâtip hüviyetiyle öne çıkan Derviş Ganem'in çabalarıyla bu metnin okunma, düzeltilme ve genişletilme sürecine girilir. Bu ikinci yazımda daha önce yerlerine mim koyulan beyitler yazıya geçirilir, eksikler tamamlanır ve aşağı yukarı adına Ankaravî şerhi diyebileceğimiz bir şerh metni ortaya çıkar. Ancak Sultan Dördüncü Murad'ın şarihten yazdığı şerhin bir nüshasını istemesi üzerine, Ankaravî eksiklerini tamamlayıp bitirdiği şerhi, 1629 yılında padişaha sunmak için yeniden ilaveler yaparak en geniş şerh nüshasını oluşturur. Öyle ki bu şerhte daha önceki yazımda mücmel olarak geçiştirilen yerler de genişletilip şerh, tam anlamıyla mufassal hâle getirilir. Böylelikle yer yer mücmel ancak genellikle mufassal bir şerh örneği olan ilk metin, padişah huzuruna mufassal bir şerh kimliği ile çıkar. Bu durumdan daha ilginç olan bir şey daha vardır. O da Mesnevî'nin Mevlâna'ya ait olduğu tartışmalı olan yedinci cilde padişahın Ankaravî'den şerh yazmasını buyurmasıdır. Bu buyruk üzerine Ankaravî nesebi meçhul olan yedinci cilde şerh yazmak zorunda kalır ki bu talihsiz şerh münasebetiyle geçmişte Mesnevî şarihlerinin günümüzde de Mesnevî uzmanlarının eleştirilerine maruz kalır.

Durum ne olursa olsun Ankaravî Şerhi, hazırlanış aşamaları ve takip ettiği şerh yöntemiyle klasik Mesnevî şerhlerinin en çok bilinen ve en çok itibar edilen şerhidir. Ankaravî bu şerhi oluştururken kendisinden önce Mesnevî şerh eden Sürûrî, Şemî' ve Cân-ı Âlem Pîr Mehmed Efendi'nin şerhlerinden kıyasen yararlanmıştır. Ancak onun ortaya koyduğu şerh, seleflerinin şerhleri ile mukayese edilemeyecek kadar güçlüdür. Ankaravî şerhinin gücü, Mesnevî'yi İbn Arabî'nin görüşleri ile açıklamasından gelir. Tasavvufun son büyük ve hatta tek teorisyeni olan İbn Arabî'nin görüşleri, Sadreddin-i Konevî ve diğer İbn Arabî şarihleri tarafından işlenerek vahdet-i vücûd adıyla meşhur olur. İşte Ankaravî bu teorinin ilkelerini, yazdığı Mesnevî şerhinin esası hâline getirir. Onun yaptığı şey, Mesnevî'de bir nizam dâhilinde bulunmayan ancak parçalar bütün hâline getirildiğinde bir vahdet nizamı oluşturan marifet bilgisini, İbn Arabî ve şarihlerinin marifet bilgisiyle tevil etmesidir. Temelde ehlisünnet anlayışına dayandıkları için Mevlâna ve İbn Arabî'nin tasavvufî görüşleri arasında bir çelişki yoktur. Bu büyük idraklerin ortak yönlerini çok iyi fark eden Ankaravî, şerhindeki Mesnevî yorumlarını İbn Arabî'nin teorisine göre yorumlamada herhangi bir güçlüklerle karşılaşmaz bilakis, vahdeti bin bir sembol ve rumuzla gösteren Mesnevî anlatımını, bu yöntem dâhilinde işleyerek onu, büyük gayesine giden bir fikir nizamı içinde göstermeyi başarır. Mesnevî'yi Ankaravî şerhinden okuyanlar, büyük ve mutlak vahdet içerisinde olan Mevlâna fikirlerinin şaşırtıcı büyüklük ve

genişliği ile karşılaşır. Ankaravî'nin bu şerhteki başarısının sırrı, İbn Arabî'nin görüşlerini oldukça geniş biçimde işleyen İbn Arabî şarihlerinin fikirlerini kendi anlayışında terkip ederek şerhinde başarılı bir şekilde uygulamasıdır. Mevlâna'nın marifete ilişkin fikirleri, İbn Arabî'nin tasavvuf teorisi içine konulduğunda o teorinin mana ve marifetini oluşturan akışla aynı mecrada akan bir hüviyet gösterir (Tanyıldız, 2010; Özdemir, 2013; Özdemir, 2016; Yalap, 2014; Güngör, 2019; Bilge, 2022; Akdağ, 2023; Ceyhan, 2005; Yetik, 1992; Demirel, 2007; Güleç, 2003).

2.1.4. Şerhlerin Hülâsası Bir Şerh: Mehmed Murad Nakşibendî (d.1788-ö.1848)'nin Hülâsatü's-Şürûh'u

Hülâsatü's-Şürûh, muhtasar şerhler içerisinde Mesnevî'nin altı cildine yapılmış tek şerhtir. Mehmed Murad, Murad Molla tekyesi ve kendi yaptırdığı darülmecnevide Mesnevî dersleri vermiş bir şahsiyettir. Bu dersleri verirken birinci cildin mukaddimesinde belirttiğine göre dört Mesnevî şerhinden istifade etmiştir. Bu şerhler Sürûrî'nin Farsça olarak kaleme aldığı Şerh-i Mesnevî'si, Beşiktaş Mevlevihânesi şeyhi, Şeyh Yusuf Efendi'nin Arapça Menhecü'l-Kavî adlı şerhi, Türkçe olarak da Şemî ve Ankaravî şerhleridir. Şarihin birinci cilt mukaddimesinde belirttiğine göre bu eserlerin kılavuzluğunda Mesnevî'yi öğrencilerine baştan sona üç kez şerh etmiştir. Üçüncü dönemden sonra öğrencilerinin isteği üzerine, Mesnevî'nin içerdiği kadim mana ve fikirleri ortaya koymak için, 1839 yılında Mesnevî şerhini kaleme almaya karar verir. Kendisini, bahsettiği bu isimlerin kalemi olarak niteleyen Mehmed Murad, yararlandığı bu kaynakları mükemmel şerhler olarak görür. Şarih, öğrencilerinin kendisinden muhtasar bir şerh istemeleri üzerine, bu dört şerhin izahlarını kendi eserine taşıyan ve bunlar arasına da kendi fikir ve yorumlarını ekleyen kimlikte bir şerh yazıp ismini de Hülâsatü's-Şürûh fi Nihâyeti'l-Vüzûh koyar.

Mehmed Murâd, Nakşibendiliğe müntesip olduğu için Mesnevî'deki kimi ifadeleri bağlamından koparmak pahasına da olsa Nakşibendilikle ilişkilendirmeye gayret eder ancak bu gayret zorlama bir gayret değildir. Şarih, bunu yaparak hakikat ve marifetin bütün tarikatlarda ortak ilkeler olduğunu göstermek ister. Şarih, esas aldığı kaynaklar içerisinde en çok Ankaravî'den yararlanıp Sürûrî ve Şemî'ye de göndermeler yapar. Metin içerisinde sadece Şeyh Yusuf Efendi'ye gönderme yoktur. Şarihin yararlandığı kaynaklardaki yorumlara paralel giden bir şerh anlayışı vardır. Ancak katılmadığı yorumlara ilişkin fikirlerini de özellikle belirtir. Şarihin Ankaravî'ye en büyük itirazı, Mesnevî'nin yedinci cildine yaptığı şerhtir. Mesnevî'nin yedinci cildi olmadığına dair ileri sürdüğü deliller ikna edicidir.

Mehmed Murâd, eserini şerh ve tercüme olarak niteler. Bu itibarla Hülâsatü’ş-Şürûh’u tercüme-şerh niteliğindeki muhtasar ve icmalî şerhler arasında saymak gerekir. Şarih’in bu eserine yakından bakınca bütün Mesnevî ciltlerini muhtasar şerh yöntemine göre tercüme edip şerh etmesi yönünden başarılı olduğu görülür. Şarihin şerhine, Abdülbaki Gölpınarlı’nın “ana kaynaklar okunmadan yazılmış bir şerh” eleştirisi getirmesi tutarlı bir eleştiri sayılmaz. Gölpınarlı, Mesnevî’nin birinci cildinde geçen ‘şeyh-i din’ ibaresini şarihin İbn Arabî olarak açıklamasını tenkit ederek bunun Şems-i Tebrîzî olacağını söyler. Oysa Mevlâna’nın kastettiği şahsiyet, Sadreddin-i Konevî’dir. Sadreddin-i Konevî ise İbn Arabî’nin hem üvey oğlu hem de talebesi ve şarihidir. Bu itibarla Mehmed Murad’ın Ankaravî’ye dayanarak yaptığı çözümlemenin Gölpınarlı’dan daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz (Özdemir, 2016; Demirel, 2007; Güleç, 2006; Temizel, 2009).

2.1.5. Klasik Şerhin Son Temsilcisi: Ahmed Avni Konuk (d.1868-ö.1938) ve Mesnevî-yi Şerif Şerhi

Ahmed Avni Konuk şerhi Ankaravî şerhiyle kendi zamanı arasına, şerhler üzerinden kurulan bir köprüdür. Ankaravî şerhinin kapsam ve derinliğinden dolayı, üç asır boyunca hacimli ve tafsilatlı şerhler yazılamamıştır. Zira Ankaravî şerhi, İbn Arabî’nin vahdet-i vücud nazariyesinden hareketle yapılan bir şerh olduğu için, Mesnevî’ye ufuk açan izahlar getirmiş bir şerhtir. Ondan sonra gelen şarihler, Ankaravî şerhini aşamadıkları için muhtasar şerhlere yönelmişlerdir. Bu bağlamda muhtasar şerh müelliflerinin Ankaravî’ye yönelttiği tenkitler isabetli tenkitler olmaktan ziyade, kendi şerhlerinin yazım nedenlerini makul göstermek niteliğinde kaleme alınmış savunmalardır. Ahmed Avni Konuk, kendi şerhiyle Ankaravî şerhi arasındaki yaklaşık üç asırlık zamanı kendi devrine bağlamak için bu şerhi kaleme almıştır. Hatta şerhe esas aldığı nüsha bile Ankaravî’nin kullandığı nüshadır. Konuk, eserini yazmadan önce İbn Arabî’nin vahdet-i vücud teorisine göre yazılmış bütün şerhleri gözden geçirmiş ve süreç içerisinde o görüşün aleyhine yapılan yorumları okumuş ve vahdet-i vücud nazariyesini esas alarak şerhini selefi Ankaravî gibi bu nazariye üzerine kurmuştur.

Konuk mukaddimede her ne kadar bu işe Mesnevî ve Mevlâna’ya duyduğu aşk yüzünden girişmiş olduğunu söylese de şerhin mukaddimesinde vahdet-i vücud görüşüne yöneltilen tenkitlere verdiği cevaplar, şerhi yazma amaçlarından birinin de bu tenkitlere karşı kuvvetli bir müdafaa metni yazmak olduğu görülür. Konuk, 1929’da başladığı şerhini 1937’de tamamlar. Abdülbaki Gölpınarlı, bu dönemde Konuk şerhini İbn Arabî görüşlerine göre şerh edilmiş başarısız bir eser olarak niteler. Ancak Avni Konuk’un Türkçe şerhler yanında Fars ve Hint

şerhlerini de tetkik etmekten gelen şerh birikimi, bu tenkidin kabına sığmayacak kadar büyüktür. Aynı zamanda Füsûsu'l-Hikem şarihi olan ve Fihi Mâfih'i de tercüme eden Konuk, edindiği marifet kalemiyle Mesnevî şerhinin hakkını vermiş bir isimdir. Şarih, ilim ve marifeti bir arada kullanan bir yöntemle ve Mesnevî'nin bütün uçlarını vahdet-i vücud anlayışında toplayan bakış açısıyla klasik ekol binasına yeni pencereler açmayı başarmıştır. Kendisini tenkit eden Gölpınarlı'nın sadece tercüme ve şerh adını verdiği bir yöntemle yazmış olduğu renksiz ve zevksiz şerh, iki şarih arasındaki kapatılamaz mesafeyi açıkça göstermektedir. Gölpınarlı'nın marifetten yoksun bir şerh yazma arzusu, ona sadece tercüme nitelikli bir şerh olarak dönmüş, Konuk ise klasikleri aratmayan nitelikte bir şerh ile tercihinin doğruluğunu somut olarak göstermiştir (Konuk, 2011; Çınar, 2009; Güleç, 2003; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.1.6. Eski ile Yeni Arasında Bir Köprü: Tâhirü'l-Mevlevî (d.1877-ö.1951) Şerhi

Tâhirü'l-Mevlevî mesnevîhanlık yapmış bir Mevlevî dedesidir. 1922-23'te Fatih Cami'inde Mesnevî takriri yapmış buna paralel olarak da Süleymaniye Cami'inde mesnevîhanlık görevi üstlenmiştir. Tâhirü'l-Mevlevî'nin yaşadığı dönemde Mesnevî'ye dair eski algıların değişmesi dolayısıyla şerhinde bir müdafaa gayreti görülür. Şarih, Mesnevî'yi kendi amaçlarına uygun olarak yorumlamak isteyenlere karşı onun din eksenli bir metin olduğu vurgusunu hem yazdığı makale ve kitaplarda hem de sohbetlerinde ısrarla vurgulamıştır. Ona göre Mesnevî'deki hikâyeler kıssadan hisse almak amacıyla yazılmış hikâyelerdir. Mesnevî'deki anlatım yönteminin sözden çok manayı önceleyen bir yöntem olduğunu söyleyen şarih, bu yöntemin gayesini okuyanları hakikate yöneltmek olarak görür ve Mesnevî'deki hikâyelerin dış yüzünün halk için, arkasındaki hakikatlerin de seçkinler için terkip edilmiş olduğunu düşünür. Tâhirü'l-Mevlevî, Mesnevî'deki bazı alaycı ve müstehcen fıkraları, tarikattaki hâl ve makamlara uygun fasih ve belîğ metinler olarak niteler.

Tâhirü'l-Mevlevî, Mesnevî'nin Hüsameddin Çelebi'nin anlayış ve idrakine uygun bir metin olarak söylendiğini, ilaveten de Mevlâna'nın daha üst perde olan kendi makamından bazı hakikatleri dile getirdiğini söyler. İşte bu yüzden Mesnevî'yi anlamak için şerhe ihtiyaç vardır. Müellifin şerh boyunca fikir ve yöntemlerini dikkate aldığı iki isim vardır; İbn Arabî ve Ankaravî. O da Ankaravî gibi İbn Arabî'yi şeyh-i ekber olarak tanımlar ve Mesnevî'deki fikirleri onun görüşlerinin dışında düşünemez. Şarihin dönemin ihtiyacına binaen Mesnevî beyitlerinin açıklanmasında ayet ve hadisleri çok fazla kullanması da Ankaravî'yi anımsatır. Şarih yaşadığı dönemde Mesnevî'yi bağlamından koparmaya çalışan

keyfi yorumlar karşısında onun dinî bir metin olduğunu vurgulamak için, sıklıkla ayet ve hadislerle dayanan bir izah tarzını benimser. Tâhirü'l-Mevlevî'nin seleflerinden sadece Ankaravî'ye atıf yapması ve diğerlerini söz konusu etmemesine bakarak şerh usulünde Ankaravî takipçisi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Tâhirü'l-Mevlevî, Avni Konuk gibi klasik şerhin tam bir devamcısı değil klasik ile yeni dönem arasında bir yerde duran, klasikle yeni anlayışı bağdaştıran bir tavırda görülür. Avni Konuk'ta yer yer görülen Mesnevî müdafaası Tâhirü'l-Mevlevî'de çok daha belirgin ve keskin bir şekilde karşımıza çıkar (Şentürk, 1991; Özdemir, 2016; Demirel, 2007; Güleş, 2003).

2.1.7. Dereyi Geçerken At Değiştirmek: Abdülbaki Gölpınarlı (d.1900-ö.1982) Mesnevî Tercümesi ve Şerhi

Gölpınarlı'nın Mevlevîlikle ilgisi yedi yaşında iken Veled Çelebi elinden Mevlevî sikkesi giydiği andan itibaren başlar. Şarih, eserinin sunuş bölümünde Mesnevî'yi neden tercüme ve şerh etmeye giriştiğini izah eder. Gölpınarlı bu işi, dilin çok hızlı değişmesi bakımından gerekli görür, arkasından da diğer şarihlerin şerhlerinde sağlam bir Mesnevî metnine dayanmadıklarını belirtir. Diğer şarihlerin Mevlâna'nın hayatına dair kimi ayrıntıları fark etmediklerini yahut yanlış aktardıklarını kaydederek sağlam bir nüshanın bu kabil yanlışlara engel olacağını bildirir. Gölpınarlı eski şarihler içerisinde yedinci cilt şerhinden dolayı özellikle Ankaravî'yi sert bir şekilde eleştirir. Yukarıda da görüldüğü gibi bu cildin şerhi hususunda hemen tüm şarihler Ankaravî'nin hilafına bir tavır sergilerler. Gölpınarlı, eserini eski şarihlerin hatalarını saymak için yazmadığını, gayesinin Mevlâna'nın fikirlerini kendi eserleri ile yorumlamak ve zamanının tahlil ve tenkit yöntemlerini kullanmak olduğunu belirtir. Ancak Ankaravî'yi, Mesnevî'deki fikirleri İbn Arabî'nin fikirleriyle açıklamaya kalkışması yönünden tenkit eder. Bu tenkit Ankaravî paralelinde Mesnevî şerh eden Mehmed Murad ve Avni Konuk gibi şarihleri de kapsar.

Kendi şerh yöntemini en uygun şerh yöntemi olarak niteleyen şarih, eskilerin beyit esaslı şerhleri yerine, kendisinin bir konu ve hikâye üzerinden şekillenen bir şerh yöntemi takip ettiğini söyler. Gölpınarlı şerhini, İmâdullah ve Firûzanfer gibi çağdaş Mevlâna uzmanlarına ve özellikle de Şems'in Makâlât'ı ile Mevlâna'nın eserlerine dayandığını ifade eder. Ne var ki Gölpınarlı'nın şerhinin sunuşunda ortaya koyduğu iddiaları ile verdiği eser arasında bir örtüşmezlik vardır. Şarihin iddiasının gücü oranında bir şerh yazdığını söylemek yanıltıcı olur. Eserine bakıldığında büyük oranda bir Mesnevî tercümesi ile karşılaşılır. Onun bize şerh diye sunduğu şey bilgi notlarından ibarettir. Buradaki bilgi notlarından Mevlâna'ya ve Mesnevî'ye dair bazı yeni bilgiler elde edilebilir. Ancak bunların

şerhe dair bir varlık ortaya koyması zor görünmektedir. Zaten Gölpınarlı'nın sunuştaki söylemleri bize, bir şerhten çok Mevlâna ve Mesnevî'yi yeni bilgilerle tanıtmaya çalışan bir yöntem manzarası sunar. Gölpınarlı, tasavvufi metinlerin açıklanmasında yegâne teori olan vahdet-i vücûdu bir kenara koyunca Mesnevî şerhlerinin temel izleği olan marifetten kopmuş olur. Bu da Mevlâna'nın bizzat kendi ifadesiyle bir sırlar hazinesi olan Mesnevî'nin manevi boyutuyla teması kesmek anlamına gelir. Bizzat Mevlâna'nın Fihi Mâfih'de kendisine bir beytin anlamı sorulduğunda onun şerhini bu boyut üzerinden yaptığı görülür. Onun bu tavrı aynı zamanda Mesnevî'nin nasıl yorumlanması gerektiğine dair müellifinden bir uyarıdır. Mesnevî'yi Mevlâna eserleri ile açıklamaya kalkan Gölpınarlı'nın Mevlâna'nın kendi eserine dair bu yorumunu göz ardı etmesi, onun Mesnevî şerhi diye ortaya koyduğu eseri, tercümesi olan ama şerhi olmayan bir metne dönüştürür (Gölpınarlı, 1990; Demirel, 2007; Özdemir, 2016).

2.1.8. Güneşin Yeniden Doğuşu: H. Hüseyin Top (d.1953)'un Mesnevî-i Ma'nevî Şerhi

H. Hüseyin Top'un Mesnevî-i Ma'nevî Şerhi, Mesnevî'nin tamamını kapsayan mensur bir eserdir. Kendisini Mevlâna ve Mesnevî yoluna adan H. Hüseyin Top, son dönemde Mesnevî'nin altı cildini şerh eden şarihler halkasına eklenmiştir. Telifine 2011 yılında başlanan eser, 2019 yılında tamamlanarak 12 cilt hâlinde yayımlanmıştır. H. Hüseyin Top'un şerhinde, parantez içinde hemen herkesin kolaylıkla anlayabileceği şekilde ayrıntılı açıklamaların bulunması dikkat çekicidir. Eserde, beyitlerin önce tercümeleri sonra şerhleri verilmiştir. Şârihin Tâhirü'l-Mevlevî'ye yakın bir tarzı benimsediği görülür. Eser oldukça hacimli bir şerh olmakla birlikte, diğer şerhlere göre anlaşılması daha kolaydır. Eserde, Mesnevî beyitleri Arap ve Lâtin harfleriyle verildikten sonra mensur bir tercümeyle beytin manası aktarılmıştır. Tercümeyle takiben metnin şerhine geçilmiş ve beyitler ayet-hadis alıntıları, Hz. Ali, Sadi, Mevlâna, Ziya Paşa vb. âlim, şair ve mutasavvıfların görüşlerinden faydalanılarak şerh edilmiştir (Top, 2019; Sucu Köroğlu-Karadağ, 2022: 326).

2.2. Galip Sayılır Bu Yolda Mağlup: Mesnevî'nin Çift ve Tek Ciltlerine Yapılan Tam Şerhler

2.2.1. Mesnevî'nin İki Cildine Yapılan Şerh: Şifâyî (ö.1672) Şerhi

Şifâyî Mehmed Dede, Eşşerhu'l-Kitâbi'l-Mesnevîyyi'l-Ma'nevîyyi'l-Muhtasar adlı şerhinin dibâcesinde 1661 yılında Mısır Mevlevîhânesi şeyhi olduğunda dervişlere Mesnevî okuturken elinde iki şerh külliyyatı bulunduğunu söyler. Bu

şerhlerden birincisi Sürûrî Şerhi ikincisi ise Ankaravî Şerhi'dir. Şarih, dervişlere bu iki eser üzerinden Mesnevî'nin manevî inceliklerini aktarırken şerhlerdeki uzunluk ve ayrıntılardan dolayı dervişlere bir bıkkınlık ve usanç geldiğini gözlemler. Şifâyî, bu sorunu çözmek için, kısa ve öz bir Mesnevî şerhi yazmaya karar verir. Bu karardan hareketle ders notları biçiminde kısa, anlaşılır, mecaz ve metaforları bir iki kelime ile açıklayan sade bir şerh oluşturmaya başlar. Şifâyî'nin belirttiğine göre bu iş tam yedi yıl sürer. Bu yedi yıl içerisinde şarih bütün ciltleri şerh etmiş midir, bilmiyoruz. Ondan bize kalan şey, iki cildin bir arada olduğu tek nüshalık bir Mesnevî şerhidir.

Şifâyî Mehmed Dede, Sürûrî'yi eserini gereksiz hikâye ve anlatılarla doldurması, Ankaravî'yi de konunun gerektirdiğinden fazla ayet ve hadis kullanması yönünden eleştirir. Şarih, metni çok fazla dağıtmayan, onu özetleyen ve metindeki mecaz ve metaforları birkaç ibare ile çözen icmalî bir şerh yazmayı amaçlar. İddiası öz bir şerh ortaya koymaktır. Ortaya koyduğu eser ile dibâcede ileri sürdüğü iddianın örtüştüğü görülür. Bu açıdan bakılırsa Şifâyî Mehmed Dede'nin şerhi, amacına ulaşmış bir şerh gibi görülür. Ancak elimizde sadece bir nüsha içerisinde iki cilt bulunduğu için şerhin bütünü hakkında kesin bir sonuca varmak yanıltıcı olabilir.

Şifâyî Mehmed Dede şerhin ikinci cildinin kısa mukaddimesinde, eserini şerh yerine "*tercüme*" tabiriyle adlandırır. Eğer ikinci cilt ve elimizde bulunmayan diğer ciltleri bu adlandırmaya göre oluşturduysa o zaman ortada şerh diye adlandıracağımız bir külliyyat yok demektir. Bu açıdan bakılınca Şifâyî'nin muhtasar şerhinin tercüme ile karışık bir dizgede ilerlediği görülür. Bu durumda Şifâyî Şerhi'ni şerh ile tercüme arasında bir yöntemle ilerleyen bir eser olarak değerlendirmek yanıltıcı olmaz (Özdemir, 2016b; Cengiz, 2021).

2.3. Mesnevî'nin Tek Cildine Yapılan Şerhler

2.3.1. Ebussuûd b. Sa'dullâh b. Lütfullâh b. İbrahim Elhüseynî Elkayserî (ö. XVI. yy) Mesnevî Şerhi

Ebussuûd Elkayserî'nin eseri, Mesnevî'nin birinci cildinin tercüme-şerhidir. Şarih, beyitlerin şerhini yaparken mümkün olduğunca kısa ve öz bir şerh yöntemi izler. Bazen Mesnevî beyitlerini sadece tercüme etmiş bazen de beyitleri yorumlama yoluna gitmiştir. Beyitleri mısra mısra şerh eden şarih, gerek gördüğünde bazı mısraların şerhinde bu anlayışın dışına çıkmıştır. Şarih, Mesnevî'de yer alan başlıkları da şerhten vareste tutmuştur (Koçoğlu, 2014).

2.3.2. Abdülmecîd-i Sivâsî (d.1563-ö. 1639) Şerh-i Mesnevî

Şarih eserini Sultan I. Ahmed'in talebi üzerine kaleme almıştır. Mukaddimede Mesnevî'nin emsalsiz anlatım güzelliğine sahip bir eser olduğunu belirten şarih, Mesnevî'yi Kur'an'ın özü olarak niteler. Onu şerh yazmaya sevk eden nedense Mesnevî'deki mana ve nükteleri örten perdelerin açılmaması ve ondaki ince sır ve hakikatlerin ele alınmamasıdır. Şarihe göre mevcut şerhlerde beyitler mukayeseli bir şekilde ele alınmamış ve metindeki mazmunların dervişin manevî yolculuğunda hangi makamlara denk düştüğü belirtilmemiştir. Sivâsî, Mesnevî şarihlerinin hangi ayet ve hadislerle telmih yaptığı hususunun da yeterince açık olmadığı görüşündedir. Sivâsî, işte bu tespitler üzerine şerh yazmaya giriştiğini beyan eder. Bu şerhin yazılmasını mülkte bizzat padişah buyurmuş, manevî âlemde de Mevlâna, şarihten şerh yazmasını ısrarla istemiştir. Abdülmecîd-i Sivâsî şerhe bu saiklerle başlamış olsa da şerhin ancak ilk cildini tamamlayabilmiş, kaynakların belirttiğine göre diğer ciltler müsvedde hâlinde kalmıştır. Abdülmecîd-i Sivâsî'nin şerhini diğerlerinden farklı kılan şey, Mesnevî'deki marifet ve hakikate ilişkin remizlerin çözülmediğini tespit etmesi ve bu remizlerin tasavvufta hangi makamlara karşılık geldiğinin bildirilmemesidir. Şerh, eksikliği bildirilen bu noktaların bir mutasavvıf kaleminden tamamlanması ve açıklanması fikriyle yola çıktığı için, onun şerhi diğer şerhlerden farklı bir yerde durmaktadır (Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.3.3. Sarı Abdullah Efendi (ö. 1661) Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî

Şarih, eseri yazma sebebini Mevlâna'ya olan ezeli sevgisi ve Mesnevî'yle olan ruhi tanışıklığı olarak ifade eder. Şarihin belirttiğine göre Mesnevî, elinden düşürmediği ve her okuyuşta yeni anlamlar keşfettiği bir başucu kitabıdır. Eseri 1625 yılında yazmaya başlamış ve 1631 yılında tamamlamıştır. Abdullah Efendi'nin Mevlâna ve Mesnevî'ye bu kadar düşkün olmasına karşılık şerhte neden sadece birinci ciltte kaldığı sorusunun ikna edici bir cevabı yoktur. Ancak şarih eserin birinci cildine dair yazdığı şerhin Mesnevî'nin bütününe şamil bir nitelik ihtiva ettiği fikrindedir. Zira her ne kadar birinci cilt şerh olunduysa da bu ciltle Mesnevî'deki bütün anlamların şerh edildiğini söyleyen şarih, Mesnevî güzelinin duvağını açıp cemalini gördüğü inancındadır. Abdullah Efendi, şerhine esas alacağı nüsha için sağlam bir nüsha edinme çabasındadır. Şarihler içerisinde sağlam bir metinden hareket etme düşüncesi ilk defa Sarı Abdullah Efendi'de görülür. Daha sonra bu meseleyi Gölpınarlı söz konusu edecektir. Ona göre Mesnevî, Ankaravî'nin iddia ettiği gibi yedi değil, altı ciltten ibarettir. Şarih Arapça dibâceyi şerh ettikten sonra beyitlerin şerhine geçtiğinde iki katmanlı bir şerh

yöntemi takip eder. Önce beyitlerin zahiri anlamlarını tercüme ve şerh edip devamında da gönül gözüne yüz gösteren kapalı anlamları açıklar. Şarih, Şem’î’nin Türkçe ve Harezmi’nin Farsça şerhlerini kendi şerhinin mukayesesinde kullanmıştır. Şarihin süslü ve ağır bir nesir diliyle yazması şerhinin muhatabının seçkinler olduğunu göstermektedir.

Eser içerisinde zaman zaman sade ve anlaşılır anlatımlar olmakla birlikte temel tercih bir inşa dilidir. Şarih bu tutumundan dolayı daha sonraki dönemlerde eleştirilmiştir. Mehmet Kaplan şarihi dil yönünden tenkit ederken, Gölpınarlı da Mevlâna’yı İbn Arabî gözüyle görmek yönünden eleştirir. Gölpınarlı’nın Ankaravî, Sarı Abdullah Efendi ve Konuk’u aynı mantıkla eleştirmesi tutarlı bir eleştiri değildir, bunu kendi bahsinde de dile getirdik (Aytekin, 2017; Ceylan, 2022; Kablander, 2021; Salmani, 2020; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.3.4. Tâlibî Hasan Efendi (ö. 1717-8) Yetimü’ş-Şürûh

Tâlibî, eserin mukaddimesinde şerhin yazılış sebebinin bir zaruretten kaynaklandığını bildirir. 1691 yılında Bostan Çelebi, şarihi Selanik Mevlevîhanesi’ne şeyh ve Mesnevîhan olarak atar, Tâlibî de Selanik’e gidip görevine başlar. Selanik Mevlevîhanesi’nde, şarihin gelişinden önce bir yangın çıkmış, eski şeyh de Mesnevî şerhlerini bir sandıkta saklamış ve sandığı halefi olan şarihe teslim etmiştir. Hasan Dede bu sandıktaki ciltleri gözden geçirdiğinde Ankaravî şerhinin üçüncü cildinin eksik olduğunu görür. O cildin boşluğunu, Sürûrî veya Şem’î şerhleriyle doldurmayı düşünür fakat onları da temin edemeyince Mesnevî’nin eksik olan üçüncü cilt şerhini yazmaya karar verir. 1692 yılında yazmaya başladığı eseri, 1694 yılında tamamlayarak adını Yetimü’ş-Şürûh koyar. Eser 365 varaktır. Tâlibî, eserine Mesnevî’nin üçüncü cildinin mukaddime şerhiyle başlar ve ardından da üçüncü ciltteki beyitlerin şerhine geçer. Şarih Mesnevî beyitlerini ayrıntılı bir tercüme-şerh usulüyle şerh eder (Atabek, 2017; Özdemir, 2016; Demirel, 2007)

2.3.5. Âbidin Paşa (d.1843-ö.1906) Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-yi Şerif

Âbidin Paşa’nın şerhi, Mesnevî’nin birinci cildine yazılmış altı ciltlik bir şerhtir. Eserin mukaddimesinde belirttiğine göre şarih, dünyadaki en büyük lezzeti Kur’an’dan sonra Mesnevî üzerine düşünmekten almaktadır. İşte bu yüzden herkesin daha fazla yararlanması için, açık ve anlaşılır bir Mesnevî şerhi yazmayı amaçlar. Şarihin amacı bu olmakla beraber eserin yazımında bu düşüncesini tam anlamıyla gerçekleştiremediğini bizzat kendisi söyler. Paşa, tercüme ve şerh ettiği eserini anlaşılabilir kelimelerle boğmadığını söyler. Bilakis herkesin anlayacağı ibareler kullandığını ve fikrini belirsiz sözcüklerden uzak

tutarak anlamı araştırmaya yöneldiğini ifade eder. Paşa, şerh münasebetiyle gönlüne gelen ilhamları mümkün mertebe kısa yazmak istediğini belirtse de Mesnevî'nin sadece birinci cildine altı cilt hacminde bir şerh yazması, gayesi ile eseri arasında bir uyumsuzluk olduğunu göstermektedir. Üstelik bu hacmi bazı beyitleri tercüme edip şerhten hariç tuttuğu hâlde elde etmiştir. Ancak Paşa'nın kendi döneminde yaşayan insanların anlayacağı şekilde şerh yapmaya dair olan amacı, eserin dil ve anlatımı açısından yerine gelmiş gibidir (Çelik, 2001; Özdemir, 2016; Demirel, 2007)

2.3.6. Kenan Rifâî (ö. 1950) Şerhli Mesnevî-yi Şerîf

Kenan Rifâî'nin eseri Mesnevî'nin birinci cildinin şerhidir. Eser doğrudan Kenan Rifâî tarafından kaleme alınmaz. Kenan Rifâî'nin dergâhtaki Mesnevî sohbetlerinin talebeleri tarafından tutulan notların, şarihin ölümünden sonra bir derleme heyeti tarafından tertibiyle ortaya çıkmış bir eserdir. Bu derleme notlarını Nihat Sami Banarlı tanzim ederek söz konusu şerhe son şeklini vermiştir. Eserin dil ve üslubu okuyucular düşünülerek bir edip tarafından kaleme alındığından oldukça sade ve anlaşılırdır. Bir başka özelliği ise sohbet esnasında irticalen oluşturulmasıdır (Kenan Rifâî, 2015; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.4. Menzile Düşmeyen Oklar: Yarım Şerhler

2.4.1. İsmail Hakkı Bursevî (d.1653-ö.1725) Rûhu'l-Mesnevî

Bursevî, Mesnevî şerhi yazma nedenini mukaddimede şöyle anlatır: Arkadaşlarından birisi Mesnevî'nin daha iyi anlaşılması için ondan bir şerh yazmasını ister. Bursevî de Mesnevî'den rastgele bir beyti açıp okur. O gece rüyasında kendisine bir cilt kitap verilir. Bu cilt, arkadaşının kendisinden istediği şerhtir. Şarih bunun üzerine Mesnevî'yi şerh etmeye başlar. Ancak mukaddimede Mesnevî'nin akıl çokluğu ile iyi şerh edilemeyecek bir eser olduğunu söylemesi, dönemindeki birilerine gönderme gibidir. Şarih söylemez ama sanki bu eseri sözünü ettiği o akli çoklara nispet için yazmış gibidir. Bursevî'ye göre Mesnevî'yi şerh etmek için ilmin yanında Hak'tan gelen ilhamlara, ledünni ve zevkî ilimlere sahip olunması şarttır. Bursevî'nin bir başka yazış amacı ise ahir ömründe öğrencilerine hakikatleri göstermektir. Şerhte takip ettiği şerh usulü, Ankaravî şerhinden itibaren Mesnevî'nin açıklanmasında temel yöntem olarak kullanılan İbn Arabî görüşleri doğrultusunda şerh yapmaktır. Bursevî, kendi şerhini "fûsûsu'l-hikem-i sâni" olarak niteler.

Şarih, Mesnevî'nin ilk öyküye kadar olan otuz beş beytini şerh ettikten sonra kalan kısmı şerh etmeyi düşünmez. Bunun üzerine bir rüya daha görür ve bu

rüyadan Mesnevî'yi şerh etmeye devam manası çıkarır. Bu rüya ona şerhe devam için bir isteklendirme kaynağı olur. Ancak şerhe devam ederken şerhin ne zaman biteceğini kendisinin bile bilmediğini söyler. İlk cildin 748. beytini şerh ettikten sonra gördüğü bir rüya üzerine şerhi sonlandırır. Ona göre arif olan bir işaretten anlar, az olan da çoğa delalet eder. Şerhin başında eseri ilham ile yazdığını söyleyen Bursevî, şerhin sonunda İlahî ilhamların kesildiğine kanaat getirerek şerh etmeyi bırakır. Bu açıdan bakınca Bursevî'nin şerhi, iki ilham ve üç rüya arasında şekillenen deruni bir şerh kimliği gösterir. Şarihin aynı zamanda bir müfessir olması, şerhine de yansıyan bir özellik olarak görünür. Bursevî, beyitlerin gramer hususiyetlerine ve kelimelerin anlam katmalarına dikkat eden bir şarihtir. Şerhinin beyitlerdeki anlamları birkaç yönden göstermesi, onun müfessir kimliğinden şerhe yansıyan kazanımlardır. Bursevî, eserini her ne kadar dervişlerin yararlanması için yazdığını söylemiş olsa da şerhin dili ve üslubu kolay okunup anlaşılan bir dil ve üslup değildir. Bu itibarla onun şerhini, seçkinlerin okuyup anlayacağı tefsiri bir şerh denemesi olarak nitelemek mümkündür (Güleç, 2012; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.4.2. Seyyid Mehmed Ali (ö. 1794-1795) Mesnevî-yi Ma'nevî Şerhi

Seyyid Mehmed Ali'nin Mesnevî-yi Ma'nevî'si, Mesnevî'nin birinci cildinin ilk 1825 beytinin şerhidir. Şarih bu kısmı birinci cilt olarak düşünmüş ancak öyle anlaşıyor ki devamını getirememiştir. Şarih, ilk 21 varakta Mesnevî'nin dibâcesini şerh eder, arkasından da Mesnevî beyitlerinin şerhine yönelir. Ancak bu eserin içeriği ile ilgili özgünlüğünü sorgulatan bir durum vardır. Şarih, Ankaravî şerhinin birinci cildinin biraz kısaltılarak yazılmış bir nüshası gibidir. Seyyid Ali, Ankaravî'den bazen kısaltarak bazen olduğu gibi aldığı cümleleri bazı kelime değişiklikleriyle eserine nakleder. Bu durumda yaptığı şey Arapça bir kelimenin yerine Türkçe, Türkçe bir kelimenin yerine Farsça ve Farsça bir kelimenin yerine Arapçasını koymaktır. Bu tip tasarrufların dışında şarih şerh metnine olduğu gibi Ankaravî'nin yorumlarını aktarır. Seyyid Mehmed Ali şerhini, özgün bir şerh olmaktan ziyade Ankaravî şerhinin ilgili kısımlarını kendisine mâl etmeye çalışan bir müstensihin eseri olarak görmek yanıltıcı olmaz. Yapılan işe bakınca şarihten çok bir müstensihden bahsetmemiz gerekmektedir. Hâsılı Seyyid Mehmed Ali'nin eseri özgün bir şerh olmayıp Ankaravî şerhinin sıradan bir nüshası hüviyetindedir (Seyyid Mehmed Ali, 2780; Özdemir, 2016).

2.5. Açıl Susam Açıl: Mesnevî Seçkileri

2.5.1. Hacı Pirî Efendi (ö.1588) ve İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî

Hacı Pirî, eserin mukaddimesinde Mesnevî'nin ilk cildini tamamen şerh ettiğini belirtir. Ancak elimizde bir cildin şerhi yerine bir seçki şerhi vardır. Şarihin amacı, bir marifet denizi olan Mesnevî'nin ibret verici incelik ve güzelliğini satırlara dökebilmektir. Şarihe göre şerhi çok fazla uzatmak, Mesnevî'nin anlam güzeli herkesin temasına sunmak gibidir. Şarih bu güzeli ehil olmayan gözlerin temasından kurtarmak için tekrar halvet odasına almayı yani o güzeli sadece ehil olanlara göstermeyi amaçlar. Şarihin Mesnevî şerhini tafsilatlı yazmaktan vazgeçip seçilmiş beyitlerin şerhini yapması bu amaca dayanmaktadır. Buradan anlaşılır ki şarih herkesin okuyacağı bir Mesnevî şerhi yazmaktan çok ehlinin anlayacağı seçilmiş bir şerh yapmak niyetindedir. Zira ondaki derin anlamlar her idrak tarafından kavranmaz. Bu tavır titiz bir çalışmayı gerektirdiği için, şarih Kanuni Sultan Süleyman döneminde başladığı şerhini, II. Selim döneminde bitirir. Şarih ilk 35 beyiti kesintisiz şerh ettikten sonra bu kısımdan sonraki beyitleri amacına göre seçerek şerh eder. Şarih kaynak olarak Harezmi'nin Cevahirü'l-Esrar ve Sürûrî'nin Şerh-i Mesnevî'sini yani iki Farsça Mesnevî şerhini esas aldığı için, kendisinin şerh güzeline Türkçe libas giydirmesini önemser ve muhtemelen ilk Türkçe şerh yazarın kendisi olduğunu zanneder (Sevindik, 2019; Uzunlu, 2017; Yıldız Er, 2018; Ayar, 2021; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.5.2. Sabûhî Ahmed Dede (ö. 1647) İhtiyarât-ı Hazret-i Mesnevî-yi Şerîf

Şarih eserin mukaddimesinde şerhini, Şam'da iken yakın dostlarının talebi üzerine tarikata yeni başlayan salıkların Mesnevî'yi rahat ve kolay anlayabilmeleri için kaleme aldığını söyler. İhtiyarât bir seçkidir. Şarih Mesnevî'nin altı cildinden seçtiği beyitleri Türkçe olarak şerh etmiş ve yine şerhini altı ciltte toplayarak Mesnevî ciltleriyle uyumlu bir şerh meydana getirmiştir. Şarihin eserinin asıl dikkat çeken yönü, Mesnevî'den seçtiği beyitlerin, anlaşılmasında güçlük yaşanan müşkül beyitler olmasıdır. Sabûhî Dede kendisine göre Mesnevî'nin en çetrefilli beyitlerini seçerek onları tarikata yeni girmiş dervişlerin anlayacağı bir dil ve üslupla aktarmıştır. Eserin tamamlanma tarihi 1630 yılıdır (Kızılkaya, 2019; Özdemir, 2016; Demirel, 2007; Korkmaz, 2021).

2.5.3. Vehbî-yi Yemânî (ö. 1655 sonrası) Kitâb-ı Rûhânî

Vehbî-yi Yemânî mahlasını kullanan şarihin asıl ismi Abdülkadir bin Osman, eserin tam adı ise Kitâb-ı Rûhânî fî Şerh-i Mesnevî-yi Nûrânî olup eser,

1628 tarihinde yazılmıştır. Şarihin bu şerhten muradı, gelecekteki kâmil insanlara Mesnevî'nin gizli anlamlarını iletmek ve ondaki müşkülleri çözerek istifadelerine sunmaktır. 143 beyitlik bir seçki olan eser, Mesnevî'nin Padişah ve Cariye Kıssası'nın bir bölümünün şerhidir. Seçkisini seçkinler için kaleme aldığını belirten Yemanî'nin dil ve üslubu bu yüzden ağır ve sanatlıdır (Özçakmak, 2022).

2.5.4. Dâmâd-ı Gelenbevî (XIX. yy) Müntehabât-ı Mesnevî

Eser Mesnevî'nin birinci cildinden seçilen 231 beytin şerhinden oluşmaktadır. Şarih, Cevrî'nin manzum bir müntehabının olduğundan bahsederek kendisinde de mensur bir müntehap şerhi yazma istediği doğduğunu belirterek bir seçki şerhi yazıp Müntehabât-ı Mesnevî adını verdiğini söyler. Şarih, eserdeki şerhleri genelde muhtasar bir yöntemle yapar. Seleflerinden 20 şarihin ismini zikreden Mehmed Şükrî, Mesnevî'nin Arapça şehrinin yapan Şeyh Yûsuf'u özellikle metheder ancak Bursevî'den daha çok yararlanır. Şerhin yazım amacı, Mesnevî okuyanların hayır duasını almaktır (Coşkun, 2019; Demirel, 2007).

2.5.5. Muhammed Es'ad Dede (d.1843-ö.1911) Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî

Şarih, Mesnevî'nin ilk cildinden 373 beytin şerhini yapar. Es'ad Dede'nin takip ettiği yöntemin klasik şerh yöntemi olduğunu söylemek mümkündür. Orta nesri esas alan bir dil ve üslupla kaleme alınmış bir şerhtir. Kendisinden önceki şarihlerden oldukça yararlandığı görülür (Öktay, 2008; Özdemir, 2016).

2.5.6. Fazlullah Rahîmî (d.1848-ö.1924) Gülzâr-ı Hakikat

Şarih eserinde Mesnevî'den seçtiği hikâyelerin üç cilt hâlinde tercüme-şerhlerini yapar. Eserin ilk cildinde 42, ikinci cildinde 49, üçüncü cildinde 55 hikâyenin şerhi vardır. İzahlarında ayet ve hadisler dışında fazla bir kaynak kullanmayan Rahîmî, hikâye başlıklarını birebir tercüme ettiği gibi, bazen hikâyeyi özetleyecek biçimde uzattığı da olur. Şarih, metni beyit esasına göre çevirmeyip bütünlüklü bir nesre dönüştürür. Hikâyeyi şerh ederken metnin içinde ara başlıklar altında açıklama yoluna gider. Hikâye ile ilgili dikkat çekici bir durum varsa bunu “tenbih”, bir ders çıkarılacaksa “ibret” şayet murat edilen bir mana varsa “hakikat” ve şerh esnasında içine doğan bir sezgi gelirse “vâridât-ı hâtır” başlığı altında açıklar.

Rahîmî, eserinde herkesin anlayacağı bir şerh metni ortaya koymaya çalışır. Şarihin dili, şerh dilinden çok bir mensur şiir dilidir. Bu itibarla Rahîmî'nin şerhi, dil ve anlatım yönünden diğer şerhlerden ayrılan öznel nitelikte bir şerhtir (Fazlullah Rahîmî, 2016; Özdemir, 2016).

2.5.7. İbrahim Aczî Kendi (d. 1883-ö.1965) Mevlâna ve Rûh-ı Mesnevî

Şarih, eserini 1934 yılında tamamlamıştır. Eser, Mesnevî'den 53 beytin şerhidir. Şarih, ilk 34 beyitte Mesnevî beyitlerini hem tercüme eder hem de şerhlerini yapar. Ancak 35. beyitten itibaren sadece tercümelerini yapar. Şarihin bu yöntemsiz ve zayıf tercüme şerhi ortadayken özellikle Âbidin Paşa ile Ahmed Avni Konuk şerhlerini yer yer aşağılamaya varacak şekilde tenkit etmesi eserinin yetersizliğini örtmeye kâfi gelmez (Tiyek, 2022; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.6. Dinle Neylerden: İlk 18 Beyit Çevirileri

2.6.1. Ankaravî (ö.1631-1632), Fâtihu'l-Ebyât

Ankaravî kendi adıyla meşhur olan şerhini yazmadan önce 1619 yılında Mesnevî'nin ilk 18 beytini Fâtihu'l-Ebyât adıyla şerh eder. Eserin mukaddimesinde bazı dostlarının kendisinden Mesnevî'nin içerdiği mana ve marifet sırlarını ortaya çıkaran bir şerh yazmasını istediklerini, bütün ciltleri şerh etmese bile en azından ilk 18 beytin şerhini talep ettiklerini söyleyerek şerhe başladığını bildirir. Ankaravî Mesnevî'nin ilk cildindeki Arapça dibâceyi Simâtü'l-Mûkinîn adıyla şerh ettiğini, o şerhte yazıya geçirmedeği kısımları bu şerhe ilave ederek okuyanların yararına sunduğunu ifade eder. Şarih, dibâcenin şerhini bitirip ilk 18 beytin şerhine geçtiğinde Mesnevî beyitlerini kelime kelime tercüme edip ardından geniş açıklamalarla yürüyen bir şerh usulü izler. Fâtihu'l-Ebyât, ilk 18 beytin şerhini İbn Arabî nazariyesine göre tasavvufi boyuttan ele alması açısından değerlidir ve bu itibarla 18 beyit şerhlerinin öncüsü konumunda bir eserdir (Özdemir, 2016; Demirel, 2007; Yalap, 2014).

2.6.2. Ağazâde Mehmed Efendi (ö.1652-1653), Şerh-i Beyt-i Mesnevî

Ağazâde Mehmed Efendi (ö.1652-1653), Şerh-i Beyt-i Mesnevî adlı eserinde dostu olan Ankaravî'nin Fâtihu'l-Ebyât'ını model alır ve Ankaravî'nin yaptığı gibi metni, beyit beyit şerh etme yoluna gider. Ağazâde de Ankaravî gibi şerh esnasında diğer Mesnevî beyitlerine göndermede bulunur. Şarih, şerh için diğer bilgi kaynaklarını kullansa da daha ziyade Fâtihu'l-Ebyât'ı takip etmiş, zaman zaman da ifadeleri ondan aynen almakta bir sakınca görmemiştir (Duru, 2003; Özdemir, 2016).

2.6.3. Bağdâdî Abdülazîz Âsım (ö. XIX. yy) Şerh-i Mesnevî

Bağdâdî Abdülazîz Âsım (ö. XIX. yy)'ın şerhi, Mesnevî'nin dibâce ve ilk on sekiz beytinin şerhidir. Şarih, Mesnevî'nin dibâce ve on sekiz beytine birçok şerh yazılmasına rağmen dostlarının kendisinden böyle bir şerh talep ettiklerini

bildirir. Bu talep üzerine Ağazâde gibi o da şerhini Ankaravî şerhinden faydalanarak yazar. Âsım'ın Mesnevî dibâcesinin bir kısmına yaptığı şerh, neredeyse Ankaravî şerhinden yaptığı alıntılarla şekillenir. Şarih, Mesnevî beyitlerini tercüme yapmadan şerh eder. Ancak beyit şerhlerinde de dibâcede olduğu gibi Ankaravî şerhinin izleri görülür. Kendi görüşlerini Ankaravî'nin şerhiyle harmanlayan şarih, ayet, hadis ve bazı alıntılarla şerhi tamamlar. Şarihin şerhi, Ankaravî şerhinden yapılan alıntılardan oluşan kısa bir şerh görünümündedir (Özdemir, 2016; Onuk, 2016; Güleç, 2006).

2.6.4. Rızâeddîn Remzî (ö. XX. yüzyıl başları), Lübb-i Mesnevî

Rızâeddîn Remzî, Lübb-i Mesnevî'nin mukaddimesinde daha önceki şarihlerin kendi anlayışlarına göre Mesnevî'deki manaları okuyuculara aktardıklarını söyleyerek o eserleri doğru veya yanlış olarak değerlendirmekten çok, kendi düşüncelerini yazmanın derdinde olduğunu ifade eder. İlk on sekiz beyit, Mesnevî'nin özü sayıldığı için Remzî, bu gerçekten hareketle şerhine Lübb-i Mesnevî adını verir. Şarih, Mesnevî'nin Arapça dibâce şerhini takiben Mesnevî'nin ilk 18 beyit tercüme-şerhine geçer. Remzî, bu kısımda beyitlerin sözlük anlamlarından çok, murat edilen anlamlarına odaklanır (Demirel, 2005; Özdemir, 2016).

2.7. Mesnevî Şerhlerinde Bir Özel Ada: Cezîre-yi Mesnevî ve Şerhleri

2.7.0. Cezîre-yi Mesnevî

Yûsuf-ı Sîneçâk (ö.1546/47)'ın eseridir. Yûsuf-ı Sîneçâk eserin dibâcesinde bir umman gibi geniş ve derin olan Mesnevî'yi herkesin anlamasının mümkün olmadığına değinir ve Cezîre-yi Mesnevî'yi tarıkata yeni girenlerin rahat anlamaları ve okumaları için kendisine tavsiyede bulunan bir dostunun uyarısı üzerine kaleme aldığını belirtir. Kaleme almaktan kastı, Mesnevî'nin ciltlerinden bu amaca uygun olan beyitlerin seçilmesidir. Yûsuf-ı Sîneçâk, Mevlevîliğe yeni giren dervişlerin okuyup yararlanmaları için, Mesnevî'nin bütün ciltlerinden 366 beyit seçer ve bunları 35 konu başlığı altında verir. Bu konular; sır saklamak, asıl vatani talep etmek, makam düşkünlüğünden kaçınmak, kınama dilini terk etmek, kanaat ve tevekkülünden ayrılmamak, aşk bilincinde olmak, Mevlâna'nın faziletlerinden haberdâr olmak gibi dervişlerin bilmesi ve öğrenmesi gereken şeylerdir (Güleç, 2004; Bozaslan, 2016).

2.7.1. Mehmet İlmî Dede (ö.1611) Lemaât-ı Bahri'l-Manevî Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî

Cezîre-yi Mesnevî şerhlerden ilki Mehmet İlmî Dede (ö.1611)'nin Lemaât-ı Bahri'l-Manevî Şerh-i Cezîre-i Mesnevî adlı eseridir. İlmî Dede bu eserini, bir dervişin Yûsuf-ı Sîneçâk'ın eserinin şerh edilerek ondan Farsça bilmeyenlerin de yararlanmasını istemesi üzerine kaleme almış ve 1571 yılında tamamlamıştır. İlmî Dede önce Farsça beyitleri tercüme eder ve üzerinde durduğu konunun önemine göre beyitler hakkında bazen oldukça tafsilatlı bilgi verip ardından şerhe geçer. Şerhte esas aldığı yöntem, beyitlerin anlamları olduğu için gramatikal bilgiler vermekten kaçınır. İlmî Dede'nin eserinin önemi Cezîre-yi Mesnevî şerhlerini başlatan öncü bir eser olmasıdır (Güleç, 2004; Bozaslan, 2016; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.7.2. Abdullah-ı Bosnavî (ö.1644) Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî

Şarihin 1628 yılında yazdığı bu eser, 33 bölüm altında yer alan 8673 beyitten oluşur. Bosnavî, İlmî Dede'nin Cezîre-yi Mesnevî'yi nesir olarak tercüme ve şerh etmesini takdir ederek kendisinin de başka bir yoldan yürüyüp İlmî Dede'nin bu güzel eserini, bir dostunun teşviki ile nazma çektiğini söyler. Bosnavî'nin şerhinin farklılığı, kendisinden önce şerh edilmiş bir eseri nazmen kaleme almasıdır. Sonuç açısından bakılacak olursa Bosnavî'nin manzum şerhinin İlmî Dede'nin mensur şerhinden daha anlaşılır olduğu söylenebilir (Güleç, 2004; Bozaslan, 2016; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.7.3. Abdülmecid-i Sivasî (d.1563-ö.1639) Şerh-i Cezîre-yi Mesnevî

Abdülmecid-i Sivasî şerhini, 1602 tarihinde kaleme alır. Sivasî şerh yazma amacını, Muhammedîlik denizinden anlam incileri çıkaramadım ama en azından çıkan incileri satayım diyerek Mesnevî denizinden çıkarılmış birkaç beyti tercüme etmek olarak ifade eder. Şerhinde önce kelimelerin gramer özellikleri ve hangi anlamlara geldiğini belirten şarih, ardından şerhe geçmektedir. Sivasî'nin şerhi, seyr ü sülûke dair hâller ile hakikat ve marifete dair sözlerin özlü anlatımı açısından dikkat çekicidir (Güleç, 2004; Bozaslan, 2016; Özdemir, 2016; Demirel, 2007).

2.7.4. Cevrî İbrahim Çelebi (d. 1595?-ö.1654) Aynü'l-Füyûz

Cevrî'nin şerhi kaleme alış tarihi 1647'dir. Cevrî'nin Mesnevî şerhiyle ilgilenmesi Ankaravî'nin derslerine devam ettiği yıllardan itibaren başlamış ve kendisi Aynü'l-Füyûz'dan önce Mesnevî'nin ilk 18 beytinin üzerine kendi seçtiği 40 beyti de ekleyerek her beytini 5 beyitle tercüme-şerh ettiği Hall-i Tahkîkât adlı

eserini yazmıştır. Cevrî, Aynü'l-Füyûz'un dibâcesinde Yûsuf-ı Sîneçâk'in seçtiği 366 beytin konularına göre isabetini takdir eder ve bu seçkiyi diğer seçkilerden daha kısa ve faydalı olarak gördüğü için şerh ettiğini belirtir. Ancak şerhini yeni başlayan dervişler için değil, belirli bir idrak düzeyine gelmiş seçkinler için yaptığını söyler. Cevrî, Yûsuf-ı Sîneçâk'ın seçtiği beyitleri, Hall-i Tahkîkât'ta yaptığı gibi beş beyit üzerinden tercüme ve şerh eder. Şerhinde konu başlıklarını kaldırarak tercüme-şerhi ön plana çıkarır ancak Yûsuf-ı Sîneçâk seçkisinin tamamını değil, eserdeki 252 beyti şerh eder. Cevrî şerhinin özelliği, hedef kitle olarak aydınları seçmesi, dil ve içeriğin bundan dolayı diğer şerhlere göre biraz daha ağır olmasıdır (Güleç, 2004; Bozaslan, 2016; Özdemir, 2016).

2.7.5. Şeyh Gâlib (d.1757-ö.1799) Semahâtü Lemaâti Bahri'l-Manevî biŞerh-i Cezîre-yi Mesnevî

Şeyh Gâlib bu şerhe hocası Seyyid Ali Nutkî Ded'e'nin tavsiyesi üzerine başlamıştır. Şarih, diğer şarihlerden farklı olarak konu başlıklarını da şerh eder ancak konu başlıklarını 35'ten 31'e düşürür. Gâlib'in şerhi beyitlerin kelime kelime anlamlarının verilmesi ve ardından da beyitlerin açıklanması biçimindedir. Şarih, eserinin amacını dervişlerin faydalanması olarak belirttiği hâlde yorumlarında ağır, edebî ve sanatkârane bir dil kullanır. Amaca uygun olarak bazı beyitlerin yerlerini değiştirdiği de olur. Şeyh Gâlib, kullandığı şerh üslubunun niteliğinden olsa gerek şerh ettiği beyitlerin Mesnevî ve Cezîre-yi Mesnevî'deki bağlamlarına uygun olarak iki farklı şekilde yorumlanabileceği hususuna dikkat çeker. Gâlib'in şerhinde Ankaravî'nin yöntemini takip ettiği ve o yöntem dolayısıyla beyitleri İbn Arabî ekolüne göre açıkladığı görülür. Fikirlerdeki genişlik ve derinlik açısından Cezîre şerhlerinin en iyisinin Gâlib'in şerhi olduğunu söylemek mümkündür (Güleç, 2004; Özdemir, 2016).

2.8. Fecir Işıkları: Cumhuriyet Döneminde Mesnevî Şerhleri

Mevlâna ve Mesnevî'ye ilişkin çalışmalar Cumhuriyet döneminde de genişleyerek kesintisiz bir biçimde devam eder. Bu dönemde Mesnevî çevirilerinin, Mesnevî şerhlerine göre daha bir ön plana çıktığı görülür. Mevlâna ve Mesnevî ile ilgili kitap ve araştırma makalelerinin şerhlerin yerine geçtiğini söylemek mümkündür. Ancak bütün bunlara rağmen geleneksel şerhlerden hareketle oluşturulan yeni Mesnevî şerhlerinin bu çalışmalara paralel olarak yürüdüğü görülür. Bu dönemde tam Mesnevî şerhleri yerine Mesnevî'nin ilk 18 beyit şerhleriyle Mesnevî'den seçilen beyit ve hikâye şerhleri göze çarpar. Bu çalışmalar içerisinde ilk 18 beyit şerhleri önemli bir yer tutar.

2.8.1. Muhlis Koner (ö.1957) Mesnevî'nin Özü

Koner, şerh amacını Mesnevî'yi açık ve anlaşılır bir dille gençlere aktarmak olarak belirler. Eserde Mesnevî'nin altı cildinden seçilen beyitlerin şerhleri vardır. Koner'in eseri altı cilttir. Şarih, her cildi Mesnevî'nin o cildinden seçilen beyit ve hikâyeler biçiminde düzenler. Koner, seçilen beyitleri tercüme edip arkasından izah başlığıyla kısaca şerhini yapıp kimi zaman da hikâye üzerine düşüncelerini belirten özel başlıklar açar (Koner, 2005).

2.8.2. Ahmet Ateş

Ahmet Ateş, kendisinden önceki şarihlerin Mesnevî şerh etmekten ziyade kendi fikirlerini şerh ettiklerine kanidir. Kendisinin ilk 18 beyti bir bütün olarak gördüğünü, bu bütündeki fikirlerden hareketle Mevlâna'nın hayat ve çevresinin aydınlatılması gereğine vurgu yaparak şerhe geçer. Ateş'in Mesnevî beyitlerini yorumlayış biçimi, Gölpınarlı'nın yorumunda olduğu gibi marifetten kopuk bir yorum biçimidir. Bundan dolayı okuyucu, bu şerhte Mesnevî ile derunî bir münasebet kuramaz (Ateş, 2010).

2.8.3. Kemal Sönmez

Kemal Sönmez, ilk 18 beyti serbest bir manzum çeviri yöntemiyle 14'lü hece kalıbıyla tercüme eder. Sönmez'in şerhte, ney mecazından hareketle daha çok ney-insanı kâmil ilişkisi üzerinde durduğu görülür. Kâmil insanın bu âlemdeki rehberliğine dikkat çeken Sönmez, şerhini tasavvufi bir zeminde başlayıp yine aynı zeminde sonuçlandırır (Sönmez, 1968).

2.8.4. Orhan Kuntman

Orhan Kuntman, Mesnevî'nin dibâcesini nazmen tercüme edip ardından 18 beytin şerhine geçer. Beyitlerin çevirisi de nazmen yapılmıştır. Şarih, çevirisini kendisinden önceki çevirilerle kıyaslayarak ilerler. Aynı yöntemi şerhte de izler. Eserinin ilk baskısında Mesnevî'nin ilk 36 beytinin şehrini yapan Kuntman, ikinci baskıda ilk 18 beyti yeni harflere aktardıktan sonra kısa şerhlerini yapıp ilk 18 beytin İngilizce tercümesini de ekler (Kuntman, 1972, 1973, 2003).

2.8.5. Selçuk Eraydın

Selçuk Eraydın, Tasavvuf ve Tarikatlar adlı eserinde ilk 18 beytin şerhini yapar. Mesnevî beyitlerini yeni harflere aktaran Eraydın, fazla ayrıntıya girmeden beyitlerin anlamları üzerinde durur ve tasavvufi kavramların nelere işaret ettiğine dikkat çeker (Eraydın, 1994).

2.8.6. Kudsi Erguner

Kudsi Erguner, Ayrılık Çeşmesi adlı eserinin ekler kısmında Mesnevî'nin ilk 18 beytini şerh eder. Şarih, şerhte Nahîfî'nin tercüme beyitlerini kullanır. Şerhin ana eksenini, kâmil insana karşılık gelen neyin insanları derunî yolculuğa çağırması oluşturur (Erguner, 2002).

2.8.7. Erkan Türkmen

Erkan Türkmen, ilk 18 beyti iki bölüme ayırarak şerh eder. Şarih ilk bölümde beyitlerde kendince önemli olan ifade ve kelimeleri açıklar. İkinci bölümde de beyitlerin yalın ve mecaz anlamları üzerinde durulur. Şarih diğer beyitlere oranla özellikle birinci beyti oldukça geniş şerh edip beyitlerin izahında eski ve yeni şarihlerin görüşlerinden yararlanır (Türkmen, 2007).

2.8.8. Süleyman Uludağ

Süleyman Uludağ, aslında bir şerh yazmamış ancak onun sohbetlerinden Abdurrezzak Tek'in tuttuğu notlar 18 beyit şerhi olarak düzenlenmiştir. Uludağ'ın şerh yöntemi seleflerinin şerh yöntemine benzer bir şekilde ilerler. Ancak seleflerinden Bursevî'nin şerhine daha çok itibar eder. Eserdeki temel izlek, Hak yolculuğunda salikin yani insanın nasıl bir çizgi izlemesi gerektiğidir (Tek, 2008).

2.8.9. H. Kâmil Yılmaz

H. Kâmil Yılmaz, Mesnevî'nin ilk 34 beytini şerh eder. Beyitlerin tercümesi Ahmet Metin Şahin'in aruzla yaptığı çeviridir. Şarih her beytin şerhini bir başlık altında işler ve seleflerinin Mesnevî şerhlerini dikkate alarak onlardaki bilgi ve birikimi yeniden yorumlar. Bu yorumlamalarda günümüze ilişkin gönderiler özellikle dikkat çeker. Şarih, beyit şerhlerinin baş ve sonlarında beyitte anlatılmak istenen temel düşünce üzerinde durur (Yılmaz, 2008).

2.8.10. Ömer Tuğrul İnançer

Ömer Tuğrul İnançer, Mesnevî'nin ilk 79 beytinden seçtiği beyitleri şerh eder. Şarih eserini bölümlere ayırmış ve her bölüme bir başlık vermiştir. Eserde muhtevayla ilişkili 16 başlık vardır. Şerhte çok geniş kaynak kullanımı ile dikkat çeken şarih, şerhini temelde Mevlâna ve eserlerine yapılan alıntılarla genişletir (İnançer, 2022).

2.8.11. Ziya Avşar

Ziya Avşar'ın Aşk Meclisi adlı eseri Mesnevî'nin ilk 100 beytinin tercüme ve şerhidir. Şarih, Mesnevî beyitlerinin Farsçasını Latin harflerine aktardıktan sonra

bunları manzum bir şekilde tercüme eder. Avşar, beyitlerin niteliklerine göre bazen beyitteki bütün kelime ve ifadelerin anlam ve kavram karşılıkları üzerinde durur bazen de beytin temel izleği olan kelime ve kavramları açıklar. Avşar'ın eserinde şerh edilen 100 beyit, 26 başlık altında işlenmiştir. Seçilen başlıkların söz konusu bölümü özetlediği görülür. Şarih duruma göre bazen bir beytin geniş şerhini yaparken bazen de birkaç beyti bir arada ele alır (Avşar, 2011).

2.8.12. Fatih Çıtlak

Fatih Çıtlak'ın Mesnevî şerhiyle ilgili üç eseri vardır. Bunlardan ilki 18 beyit şerhini içeren 18 Beyit Dinle, ikincisi Padişah ve Cariye Kıssası, üçüncüsü Küfür Fedaisi adını taşımaktadır. Şarihin 18 Beyit Dinle adlı eseri klasik şerhlerden farklılık gösterir. Şarih, okuyucuya bazen kâmil insanın göstereni olarak ney gibi, bazen de neyin sözcüsü gibi hitap eder. Cevapları içinde taşıyan sorularla okuyucuyu konunun içine çekmeye çalışır. Şerhteki temel izlek neyin göstereni olan kâmil insanın dervişlere verdiği İlahî mesajlardır (Çıtlak, 2022).

Padişah ve Cariye Kıssası'nda, birinci ciltteki Padişah ve Cariye Hikâyesi şerh edilir. Şarihin şerhte kullandığı beyitler, Ahmet Metehan Şahin'in tercümesidir. Çıtlak bu eserinde metnin yaşanan hayatla ilişkisini kurmaya çabalar ve Hak yoluna gitmek isteyenlerin soru ve sorunlarına cevap bulmaya çalışır. Şerh bir sohbet üslubunda yürür. Şarih duruma göre beyitlerde geçen kavram ve sembollerin karşılıklarını verir (Çıtlak, 2013).

Şarih, Küfür Fedaisi'nde de sohbet üslubu ve soru cevap yöntemini kullanır. Şarihin amacı tasavvufi meseleleri aktarmak olduğu için meseleden habersiz olan okuyucular için konu günlük hayattan örneklerle somutlaştırılır. Çıtlak, okuyucuya özellikle hikâyedeki tasavvufi unsurları kavratmaya çalışır. Mesnevî'deki kelimelerin metnin anlaşılmasında önemli olduğunu vurgulayan şarih, kelimelerin kök ve yan anlamlarına dikkat çeker (Çıtlak, 2016; Özdemir, 2016).

2.8.13. Ahmed Hakîm

Ahmed Hakîm, eserinde beyitlerin önce birebir manzum tercümesini, ardından da açıklayıcı manzum tercümesini yapar. Her beyte tasavvufi bir başlık veren şarih, bu başlıkların beytin temel unsurlarını açıklamasına özellikle dikkat eder. Eserde temel izlek, aslı vatandan kopan insanın aslı vatana duyduğu özlem nedeniyle tekrar oraya dönmek istemesidir. Şarih Mesnevî'yi bu macerayı anlatan bir eser olarak niteler (Hakîm, 2014).

2.8.14. Abdurrezzak Tek

Abdurrezzak Tek'in şerhinde beyitler önce eski harflerle verilip tercüme edilir ardından da şerhine geçilir. Şerhin genelinde kelime ve kavramların zahirlerinden ziyade batınlarına dikkat edildiği görülür. Şerhte müridin Hak yolculuğu esnasında yapması gerekenler beyitlerle ilişkilendirilerek aktarılır. Bu malumatları beyitlerin anlamlarının verildiği bir dizge izler (Tek, 2014).

2.8.15. Kaan Dilek

Şarih, Mesnevî'nin ilk 18 beyit şerhini "semazen.net" adlı internet sitesinde yayınlamıştır.¹ Dilek, Mesnevî beyitlerinin tercümesini verdikten sonra o beyitlerle ilgili seleflerinin yaptığı yorumları bir araya getirir ve kendi tercih ettiği yorumdan hareketle şerhe geçer. İlk beyitte şerhe bu şekilde giren şarih, diğer beyitlerde daha çok kendi yorumları üzerinden hareket eder.

Cumhuriyet dönemindeki Mesnevî şerhlerinin genelde ilk 18 beyit etrafında şekillendiği görülmektedir. Şarihlerden Koner, Sönmez, Kuntman, Eraydın, Erguner, Türkmen, Uludağ, İnancı, Top, Hakîm, Tek ve Dilek şerhlerini gelenekten hareketle oluştururlar. Ateş'in şerhi farklı ancak tek boyutlu bir şerhtir. Yılmaz, Avşar ve Çıtlak ise Mesnevî'deki fikir ve düşünceleri güncel hayata taşımaya ve onlardan yeni bir fikir ve ahlak üretmeye gayret eden şarihler olarak dikkat çekerler.

Sonuç

Bu çalışmaya göre şu sonuçlara varılmıştır:

1. Mevlâna'nın Mesnevî'si yazıldığı dönemden günümüze kadar kesintisiz bir şerh silsilesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.
2. Şarihler, Mesnevî'yi muhtelif yöntemlerle şerh etmişlerdir. Bu şerhler genelde mufassal, mücmel ve seçki şerhleri biçiminde ortaya çıkmıştır.
3. Şarihler, Mesnevî'nin şerhinde büyük çoğunlukla İbn Arabî'nin vahdet-i vücûd nazariyesini esas almışlardır.
4. Mesnevî'nin dinî, tasavvufî ve edebî kültürümüzü besleyen temel metinlerin başında geldiği müşahade edilmiştir.
5. Şarihler, Mesnevî şerhleri vesilesiyle nesiller arasında köprü kuran çok zengin bir ilmî ve irfanî birikim oluşturmuşlardır.

¹ Dilek, Kaan. Mevlana'nın Neyname'si, <https://semazen.net/mevlananin-neynamesi-ceviri-ve-serh-kaan-dilek/>, Erişim Tarihi: 10.11.2023.

Kaynakça

- Abdülmecid Sivasi, Şerh-i Mesnevî, Beyazıt Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Efendi nr. 1651. <https://portal.yek.gov.tr/works/detail/544375> [Erişim Tarihi: 16.11.2023].
- Akdağ, R. (2023). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (III. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Akın, H. (2020). *Âbidin Paşa'nın Terceme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîfi (I-II Cild/İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü: Konya
- Atabek, F. (2017). *Tâlibî Hasan Dede Yetîm'ş-Şürûh (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Ateş, A. (2010). "Mesnevî'nin On Sekiz Beytinin Manası". 60. *Doğum Yıl Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı* (s. 37-50). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Avşar, Z. (2011). *Aşk Meclisi*. Yozgat: Kn Yayıncılık.
- Ayan, H. (1981). *Cevrî Hayâtı, Edebî Kişiliğı, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ayar, N. (2021). *Hacı Pîrî Efendinin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî Tercümesi [İnceleme-Metin (111a-1b)]*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Aydın, F. (2019). *Abdülmecid Sivasî Şerh-i Cezire-i Mesnevî (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)*. Doktora Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Aytekin, . (2017). *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*. Umde Yayınevi.
- Bilge, B. (2022) *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (V. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Bozaslan, S. U. (2016). *Abdülmecid Sivasî'nin Şerh-i Cezire-i Mesnevî'si (Metin-İnceleme) ve Yûsuf-ı Sîneçâk'in Cezire-i Mesnevî'sinin Türkçe Şerhleri (Karşılaştırma-Sadeleřtirilmiř Ortak Metin)*. Doktora Tezi. Trabzon: KT.
- Cengiz, A. (2021). *Dervîş Muhammed Şifâyi, Eşşerhu'l-Kitâbi'l-Mesnevîyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar, Cilt 2 (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.

- Ceyhan, S. (2005). *İsmâîl Ankaravî ve Mesnevî Şerhi*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Ceylan, K. (2022). *Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevîsi III. Cilt. (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi SBE.
- Çelik, İ. (2001). *Âbidin Paşa (1259/1843-1324/1906)'nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri*. (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Temel İslâm Bilimleri Tasavvuf Bilim Dalı: Erzurum.
- Çınar, B. (2009). "Ahmet Avni Konuk'un Mesnevî-yi Şerîf Şerhi'nin İlk 18 Beytindeki Şerh Usûlü", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/6 Fall 2009, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.872, s. 39-61.
- Çıtlak, M. F. (2013). *Mesnevî Şerhi Padişah Cariye Kıssası*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Çıtlak, M. F. (2016). *Küfür Fedaisi*. İstanbul: Sedir Yayınları.
- Çıtlak, M. F. (2022). *18 Beyit Dinle*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Coşkun, O. R. (2019). *Mehmed Şükrü'nün (Damad-ı Gelenbevî) Müntehabât-ı Mesnevî'si*. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Dağlar, A. (2009). *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Demirel, Ş. (2007). Mevlânâ'nın Mesnevîsi ve Şerhleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 (10), s. 469-504
- Dilek, K. (tarih yok). Mevlâna'nın Neynamesi-Çeviri ve Şerh. 09.07.2023 tarihinde <https://semazen.net/Mevlânanin-neynamesi-ceviri-ve-serh-kaan-dilek/> adresinden alındı.
- Duman, M. (1996). "XV. Yüzyıl Şairlerinden İbrahim Bey", *İlmî Araştırmalar*, 2, İstanbul, s. 73-78.
- Duru, N. F. (2003). "Mevlevî Şeyhi Ağazâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk On Sekiz Beytinin Şerhi", *Tasavvuf*, Yıl 4, S. 11, Temmuz-Aralık, s. 151-175.
- Eraydın, S. (1994). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Erguner, K. (2002). *Ayrılık Çeşmesi*. (A. A. Erguner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

- Fazlullah Rahîmî (2016). *Gülzâr-ı Hakikat* (hzl. Arzu Meral-Aliye Uzunlar), İstanbul: Revak Yay.
- Gölpınarlı, A. (1990). *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi* (6. Baskı). C. 1-3. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Gölpınarlı, A. (2006). *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*. İnkılâp Kitabevi: İstanbul.
- Göre, Z. (2004). *Adni Receb Dede, Hayatı, Sanatı ve Eserleri*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Göre, Z. (2009) *Nahl-i Tecellî (İnceleme-Metin)*. Ankara: Öncü Kitap.
- Güleç, İ. (2003). "Türk Edebiyatında Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tercüme ve Şerhleri". *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları*, S. 27/2, s. 161-176.
- Güleç, İ. (2004). "Türk Edebiyatında Cezire-i Mesnevî Şerhleri" *Osmanlı Araştırmaları: The Journal of Ottoman Studies*, XXIV, s. 159-179.
- Güleç, İ. (2006). "Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler", *İlmî Araştırmalar Dil ve Edebiyat İncelemeleri*, Sayı 22, Güz, s.135-154.
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri* (1. Baskı). İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Güleç, İ. (2012). "Mesnevî Şerhi/ Rûhu'l-Mesnevî". İstanbul: İnsan Yayınları.
- Güler, K. (1995). *İbrahim Beg Divanı (İnceleme-Metin-İndeks-Sözlük)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri.
- Gümüş, Z. (2007). Mesnevî'ye Cevrî'nin Manzum Şerhi: Hall-i Tahkîkât. *Journal of Turkish Studies*, 4/6, 231-250. doi.org/10.7827/TurkishStudies.880
- Güngör, Ö. (2019). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif)* (VI. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük). Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Hakîm, A. (2014). *Râh-ı Kadîm*. İstanbul: Gelenek Yayınları.
- İnançer, Ö. T. (2022). *Mesnevî Sohbetleri Dinle Neyden*, İstanbul: Sufi Kitap.
- İşbilir, İ. (2019). *Es-Seyyid El-Hâcc Muhammed Şükrî İbn Ahmed 'Atâ-Müntehabât-ı Mesnevî (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kablender, N. (2021). *Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevîsi II. Cilt. İnceleme-Metin)* Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi SBE.

- Kenan Rifâi (2015). *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları
- Kızılkaya, M. (2019). *Sabûhî Ahmed Dede'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufi Görüşleri*, Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Koçoğlu, T. (2009). *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin Sözlük)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Koçoğlu, T. (2014). *Ebussuud El-Kayseri Şerh-i Mesnevi*. Ankara: Laçın Yayınları.
- Koner, M. M. (2005). *Mesnevî'nin Özü*, C. 1-6, Konya: Tablet Kitabevi Yayınları.
- Konuk, A. A. (2011). *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, (hızl.: S. Eraydın-M. Tahralı), C. 1. İstanbul: Kitabevi Yay.
- Korkmaz, A. (2021). *Sabûhî Ahmed Dede'nin İhtiyârat-ı Sabûhî Adlı Mesnevi Şerhi (4-6. Cilt)*, İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük, Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Köksal, M. F. (2006). "Klasik Türk Şiirinin Kurucularından İbrahim Beg", *TÜBAR*, XIX, Bahar, s. 363-382.
- Kuntman, O. (2003). *Mesnevî Bazı Beyit ve Hikâyelerin Türkçe Şiir Çevirisi ve Yorumu*. Ankara: Zembil Basım Yayın.
- M. Murad Nakşibendî, Hülâsatü's-Şürûh (I, II, III, IV, V ve VI. cilt) İstanbul Üniversitesi, Ktp. No: TY 6309-6310-6311-6312-6313-6314.
- Onuk, O. (2016). *Abdülaziz Âsım-ı Irâkî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Öktay, N. (2008). *Muhammed Es'ad Dede ve Mesnevî Şerhi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özçakmak, F. (2022). Bir Mesnevî Şarihi Olarak Vehbî-i Yemânî ve Mesnevî'nin ilk 18 Beytinde Uyguladığı Şerh Metodu, *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17, Ağustos 2022.
- Özdemir, M. (2013). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 11/20, s. 461-502.

- Özdemir, M. (2016b). *Dervîş Muhammed Şifâyî Mesnevî Şerhi, Eş-Şerhu'l-Kitâbi'l-Mesnevîyyi'l-Ma'nevîyyi'l-Muhtasar*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Salmani, M. (2020). *Sarı Abdullah Efendi'nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevîsi I. Cilt. (İnceleme-Metin)*, Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sevindik, B. (2019). *Hacı Pîrî Efendinin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî Tercümesi [İnceleme-Metin (53b-110b)]*, Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Seyyid Mehmed Ali, "Mesnevî-yi Manevî" Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Kitaplığı No. 2780.
- Sönmez, K. (1968). *Açıklamaları ile Mesnevî Ummânı'ndan 18 Hakikat İncisi*. Ankara: İpek Matbaası.
- Sucu Köroğlu, N. & Karadağ, H. (2022). Mesnevî-i Şerîf'te Yer Alan "Bir Adamın Ayının Vefâkârlığına Güvenmesi" Başlıklı Hikâyenin Farklı Tercüme ve Şerhlere Göre Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 317-337. DOI: 10.52642/susbed.1111490
- Şenarslan, N. F. (2020). *Rûşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyatı (Miskin-nâme, Şobân-nâme, Der Kasemiyât ve Münâcât, Der Medh-i Mesnevî-i Me'nevî-i Mevlevîyyet, Ney-nâme, Kalem-nâme, Divan) Dil İncelemesi-Metin-Dizin*. C.II. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Şentürk, A. (1991). *Tâhirü'l-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Nehir Yay.
- Tâhirü'l-Mevlevî. (1975). *Şerh-i Mesnevî (2. Basım)*. C. 1-14. İstanbul: Şâmil Yayınları
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (1. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Tek, A. (2008). *Süleyman Uludağ ile Mesnevî Dersleri*. A. Tek, & H. M. Kara, Süleyman Uludağ Kitabı (s. 433-444). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tek, A. (2014). *Hazret-i Mevlâna Celâleddin-i Rûmî ve Mesnevî-i Şerif-İlk On Sekiz Beyit Şerhi*. Bursa: Bursa Akademi.
- Temizel, A. (1996). *Mevlânâ ve Mevlevîlikle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler ve Müellifleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Tiyek, M. A. (2022). *İbrahim Aczî Kendi'nin Hayatı Eserleri ve Dîvân'ı (İnceleme-Metin)*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi SBE.

- Top, H. H. (2019). *Mesnevî-i Ma'nevî Şerhi*, Konya: Rûmî Yayınları.
- Topal, A. (2006). *Adnî Receb Dede, Nahl-i Tecellî (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Türkmen, E. (2007). *Mevlana Mesnevi'sinin Evrenselliği*, İstanbul: Nüve Kültür Merkezi Yay.
- Uçar, A. (2022). *Hazînetü'l-Ebrâr, IV. Cilt, İnceleme-Metin-Sözlük*. İstanbul: Rûmî Yayınları.
- Uzunlu, C. (2017). *Hacı Pîri Efendi'nin İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî Tercümesi [İnceleme-Metin (1b-53b)]*, Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
- Vural, H. (2004). *Çoban-nâme*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yay. 8
- Yalap, H. (2014). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (II. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Yavuz, K. (2007). *Mu'înî'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si, Mesnevî Tercüme ve Şerhi, I. Cilt İnceleme-Gramer ve Sözlük; II. Cilt Metin*. Konya: Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay.
- Yetik, E. (1992). *İsmail Ankaravî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Yıldız Er, E. (2018). *Hacı Pîrî-İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî (1-50 Varak) (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Yılmaz, H. K. (2008). *Dinle Neyden*. İstanbul: Erkam Yayınları.